

Ἡ ἀναρχία

ΕΛΙΖΕ ΡΕΚΛΥ

Μετάφραση, ἐπιμέλεια, εἰσαγωγή
ΝΙΚΟΥ ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐπίμετρο
ΜΑΡΤΙΝ ΖΕΜΛΙΑΚ

OPPORTUNA

Ρεκλύ (Ζακ Έλιζέ, 1830-1905). Γάλλος γεωγράφος και άναρχικός. Προοριζόμενος άρχικώς για προτεσταντική σταδιοδρομία, ό Ρεκλύ σύντομα έστράφη προς τις σπουδές στην γεωγραφία και προσετερίθη τó άναρχικό κίνημα. Έξωρίσθη ύστερα από τó πραξικόπημα του 1851 αλλά τó 1857 επέστρεψε στην Γαλλία, όπου παρέμεινε έως ότου διωχθῆ έκ νέου, ύστερα από τήν πτώση τῆς Παρισινῆς Κομμούνας, τó 1871. Έζησε για μεγάλο χρονικό διάστημα στην Έλβετία, όπου συνεργάσθηκε στενά με τόν Κροπότκιν. Από τó 1894 έως τó 1905 διδάζε συγκριτική γεωγραφία στό Νέο Πανεπιστήμιο τῶν Βρυξελλῶν, όπου και ίδρυσε ένα γεωγραφικό ίνστιτούτο.

Τó γεωγραφικό έργο του Ρεκλύ, κατά τήν παράδοση τῶν Ρίττερ και Χάμπολντ, περιλαμβάνει κυρίως τά συγγράμματα *Η γῆ* (2 τόμοι, 1867-1869), *Νέα παγκόσμια γεωγραφία* (19 τόμοι, 1876-1894), και *Ο άνθρωπος και ἡ γῆ* (έξεδόθη ύστερα από τόν θάνατό του, 6 τόμοι, 1905-1908), στα όποια περιγράφει τó φυσικό

Πίνακας έξωφύλλου
S. Dakdeuk-Kastre

OPPORTUNA

Ἡ ἀναρχία

OPPORTUNA

ΕΛΙΖΕ ΡΕΚΛΥ Η
ΑΝΑΡΧΙΑ ΜΕΤΑ-
ΦΡΑΣΗ ΕΠΙΜΕ-
ΛΕΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΝΙΚΟΥ ΠΑΠΑ-
ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΠΙΜΕΤΡΟ ΜΑΡ-
ΤΙΝ ΖΕΜΑΙΑΚ
ΦΙΛΟΛΟΓΙ-
ΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΝΙΚΟΥ ΧΑΡΑ-
ΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ
ΓΙΑΝΝΗ ΠΑΠΑ-
ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ
ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗ-
ΣΗ ΣΧΕΔΙΑΣ-
ΜΟΣ ΕΣΩΦΥΛΛΟΥ
ΓΙΑΝΝΗ ΝΑΟΥΜ
ΟΡΡΟΡΤΥΝΑ
ΠΑΤΡΑ 2014

ISBN: 978-
960-553-017-4

Ἡ ἀναρχία

ΕΛΙΖΕ ΡΕΚΛΥ

Μετάφραση, ἐπιμέλεια, εἰσαγωγή

ΝΙΚΟΥ ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐπίμετρο

MARTIN ΖΕΜΛΙΑΚ

OPPORTUNA

OPPORTUNA

Γερεκαστεπέυλεν 31-33, 26221 Πάτρα

2610 620752

www.eppertuna.gr, eppertuna@free.fr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Εισαγωγή</i>	
Νίκου Παπαχριστόπουλου	9
<i>Έλιζέ Ρεκλύ</i>	
<i>Ή άναρχία</i>	15
<i>Έπίμετρο</i>	
Martin Zemliak, <i>Ό Ρεκλύ, οί άναρχικοί</i> <i>και οί μαρξιστές</i>	43
<i>Παράρτημα</i>	

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΝΙΚΟΥ ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΛΙΖΕ ΡΕΚΛΥ, Η ΑΝΑΡΧΙΑ

Ἡ ἀναρχία: ἀπὸ τὰ πιὸ διαδεδομένα κείμενα τοῦ Ρεκλύ, τὸ ὁποῖο ἐξεφώνησε στὴν στοὰ τῶν ἐλευθεροτεκτόνων στὶς Βρυξέλλες, τὴν 2^η Μαρτίου τοῦ 1894, τὴν περίοδο τῆς ἔναρξης τῶν πανεπιστημιακῶν του παραδόσεων στὸ Νέο Πανεπιστήμιο τῶν Βρυξελλῶν· τὸ κείμενο δὲ ἐγκαινιάζει τὴν ἔναρξη τῆς περιόδου τῆς ἐφημερίδας *Temps nouveaux*, στὴν ὁποία δημοσιεύεται σὲ τρεῖς συνέχειες, καθὼς καὶ τὴν σειρά τῶν ἀναρχικῶν κειμένων τῆς ἐφημερίδας, ὅπου ἐκδίδεται ὡς μπροσούρα.

Μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο *Ἡ ἀναρχία*, ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ πολλὰ ἀντίστοιχα κείμενα τῶν κλασσικῶν θεωρητικῶν τοῦ ἀναρχισμοῦ καὶ ἄμεσων συνεργατῶν τοῦ Ρεκλύ, τὰ ὁποῖα προωρίζοντο γιὰ εὐρεῖα διάδοση, σκιαγραφεῖ, ἐν εἶδει γενικευμένης εἰσαγωγῆς, τὶς βασικὲς θεωρήσεις τῆς ἀναρχικῆς σκέψης. Ἦτοι ἡ ἀναρχία ὡς διαχρονικὴ ἰδεολογικὴ κατασκευὴ, μὲ σαφὲς ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο καὶ ἓνα δεδομένο ὑποκείμενο τῆς δράσης σὲ ἱστορικὸ ἐπίπεδο: ἡ ὑπέρβαση ἐνὸς οὐτοπικοῦ λόγου, μιᾶς ἀμιγῶς λογοτεχνικῆς ἐπιπόνησης καὶ ἡ ἀνάδειξη τῆς δυνατότητας τοῦ ἐμπράκτου συμβάντος, τοῦ περάσματος στὴν πράξη ὡς κινητήριας ἀρχῆς τῆς κοινωνικῆς δράσης· ἐν συνεχείᾳ, ἡ ἀναζήτηση μιᾶς ἰδεολογικῆς συνεχείας στὸν χρόνο ἀλλὰ καὶ τῶν μορφῶν διαφοροποίησης ἀπὸ ἀντίστοιχα θεωρητικὰ προτάγματα: ἡ ἀναρχία μίᾳ καθολικῇ

τοποθέτηση, άνιχνευομένη τόσο σέ άτομικό επίπεδο, σέ ύποκείμενα προερχόμενα άκόμη και από τόν χώρο τής θρησκείας, καθώς άνακινούν πρωτίστως ένα πανανθρώπινο ιδανικό «οίκουμενικής εϋτυχίας», όσο και σέ επίπεδο συνολικής έρμηνείας τής κοινωνικής δράσης, στόν σοσιαλιστικό τρόπο έρμηνείας τής πραγματικότητας, στούς «σοσιαλιστές του κράτους» και τίς έπί μέρους τους θεωρητικές άποκλίσεις· ή άναρχία ώστόσο διαφοροποιείται σέ σχέση με τά μέσα, ήτοι τόν ρόλο τής διακυβέρνησης και τήν λειτουργικότητά της, δοθείσης τής έκφυλιστικής μορφής τής έννοίας του άρχηγού και του έκπροσώπου, ή όποία δύναται διαβρώσει κάθε έπαναστατική πρόθεση, άκόμη και τής πιό άγνης έπαναστατικής συνείδησης.

Έπίκεντρο του άναρχισμού ή άτομικότητα· και έπ' αϋτού ή έκπόρευση ένός εϋγενοϋς ιδανικού, με ύψηλό βαθμό έπικινδυνότητας, ή θέσπιση μιās ήθικης διερχομένης από τίς ίδιες τίς άνάγκες του βίου, ή άπομάκρυνση από τó άνοίκιο και τó ψευδαισθητικό τής θεότητας, ή άμεση θεώρηση τών ιδίων τών πραγμάτων, ή άνθηση του έλευθέρου στοχασμού σέ όλους τούς τομείς τής σκέψης και τής δημιουργίας, ή έπικριτική θεώρηση κάθε έκφανσης του κράτους και του συνόλου τών κοινωνικών θεσμών, τών άποκρυσταλλωμένων μορφών έκλογίκευσης τής άτομικής ιδιοκτησίας. Παράλληλα δέ ή έννοια του ιστορικού παραδείγματος, ό έντοπισμός τών στοιχείων τής άναρχίας στις έκάστοτε ιστορικές περιόδους, πέρα από ένα άμιγώς χιμαιρικό καθεστώς, με άποκορύφωμα τήν έποχή του Ρεκλύ και του αϊώνος ό όποίος προηγήθη, έποχή τών κοινωνικών έπαναστάσεων και τής σύστασης τών όρθολογικών αίτημάτων τής ανθρώπινης διανόησης. Μία μεγάλη κίνηση μετασχηματισμού τής κοινωνίας, από τίς πιό άκραίες τής έκφάνσεις και τά συλλογικά έγχειρήματα έως τούς πιό άπλους δεσμούς κοινωνικής άλληλεγγύης στόν καθημερινό βίο, άπέναντι σέ κάθε συνθήκη

ἐξαθλίωσης σὲ συλλογικὸ ἐπίπεδο καὶ καταδυνάστευσης τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας σὲ ἐπίπεδο ἀτομικῆς πρόθεσης.

Ἐν κατακλεῖδι, μέσω μιᾶς προσωπικῆς ἀφήγησης, μὲ κυρίαρχο χαρακτηριστικὸ τὴν θυμικὴ ἐπισφράγιση — γνώριμο χαρακτηριστικὸ γιὰ πολλὰς ἀναρχικὰς μπροσοῦρες— τὸ ὑπόδειγμα μιᾶς παραδειγματικῆς πλωτῆς δημοκρατίας, στὴν ὁποίαν ὁ ρόλος τοῦ ἡγέτη, ἐν προκειμένῳ τοῦ καπετάνιου, ἀνασκευάζει τὴν λειτουργικότητά του ὡς ἐπὶ κεφαλῆς μιᾶς συλλογικότητος, καθίσταται ἕνας ρόλος ἄνευ σημασίας, ἄνευ οὐσίας: ἡ ἴδια ἡ συλλογικότητα, μὲ τὴν συνδρομὴ τῶν κοινῶν ἐπιτευγμάτων τῆς ἀνθρώπινης ἐφευρετικότητος ἀλλὰ καὶ τῆς συνδρομῆς τῆς ἰδίας τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος, ρυθμίζει τὶς ἀνάγκες τῆς μὲ τὸν πλέον ἀποτελεσματικὸν τρόπο· μία ἀναγκαία αὐτορρύθμιση, σὲ ὅλες τὶς μορφὰς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, γιὰ τὴν ἀπαγκίστρωση ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἀναπαραγωγὴ τοῦ μίσους καὶ τῆς ἀδικίας καὶ τὴν θεμελίωση τῆς ἠθικῆς τῆς ἀπόλυτης δικαιοσύνης καὶ ἰσότητος.

ΕΛΙΖΕ ΠΕΚΛΥ

Η ΑΝΑΡΧΙΑ

Ἡ ἀναρχία¹ δὲν εἶναι ἐπ' οὐδενὶ μία νέα θεωρία.² Ὁ ὄρος ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐρμηνευόμενος ὡς «ἀπουσία διακυβέρνησης», ὡς «κοινωνία δίχως ἀρχηγούς», ἔχει ρίζες παλαιᾶς καὶ ἔχει χρησιμοποιηθῆ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Πroudhon.³

Τί σημασία ἔχουν ὅμως οἱ λέξεις; Πρὶν ἀπὸ τοὺς ἀναρχικοὺς ὑπῆρχαν οἱ «ἀκρατιστές»⁴ καὶ οἱ ἀκρατιστὲς δὲν εἶχαν κἀν φαντασθῆ πῶς τὴν ἐπιστημονικὴ τους ὀνομασία θὰ τὴν υἱοθετοῦσαν ἀναρίθμητες γενεές. Σὲ κάθε ἐποχὴ ὑφίσταντο ἐλεύθερα ἄτομα, καταφρονητὲς τοῦ νόμου, ἄνθρωποι ποὺ ζοῦσαν δίχως ἀφέντες, μὲ μοναδικὸ πρωταρχικὸ τους δικαίωμα τὴν ὑπόστασι καὶ τὴν σκέψι τους. Ἀκόμη καὶ στὶς πρῶτες

¹. [Élisée Reclus, «L'anarchie»].

². Τὰ λόγια ποὺ ἀκολουθοῦν ἔχουν ἐκφωνηθῆ τὸ 1894 στὴν τεκτονικὴ στοὰ τῶν «Φίλων φιλανθρωπῶν» τῶν Βρυξελλῶν, παρόλο ποῦ, ἐδῶ καὶ τριάντα ἔξι χρόνια, ὁ ὀμιλητής, ἀπλὸς «μαθητευόμενος», λόγῳ ἀρχῶν δὲν συνεργάσθηκε ποτὲ σὲ καμμία δραστηριότητα τῆς κλειστῆς ἐταιρείας τῶν ἐλευθεροτεκτόνων. Ἡ ὀμιλία αὐτὴ ἀναπαρήχθη στὰ φύλλα 3, 4 καὶ 5 τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἐφημερίδας *Temps nouveaux* (Μάιος, Ἰούνιος 1895). [Ἐν συνεχείᾳ ἐξεδόθη ὡς μπροσούρα ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις *Temps nouveaux*, Παρίσι 1896].

³. [Pierre-Joseph Proudhon, 1809-1895. Ὁ ὀρισμὸς περὶ ἀναρχίας δίδεται τὸ 1849 στὸ ἔργο του *Οἱ ἐξομολογήσεις ἐνὸς ἐπαναστάτη γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἐπανάστασης τοῦ Φεβρουαρίου: «Ἀναρχία εἶναι ἡ τάξι δίχως ἐξουσία»].*

⁴. [«Acrates»]: σύνθετη λέξι, ἀπὸ τὸ στερητικὸ ἀ- καὶ τὸν ὄρο κράτος].

έποχες συναντούμε παντού ανθρώπινες φυλές οι όποιες διαχειρίζονταν τους έαυτούς τους όπως εκείνοι ήθελαν, χωρίς επιβαλλομένους νόμους, με μοναδικό κανόνα συμπεριφοράς την «αυθαίρετη βούληση και έλευθερία τους», τή επικλήσει του Ραμπελαί, βάσει τής δικής τους επιθυμίας να διαμορφώσουν την «βαθειά πίστη», ώσαν τους «θαρραλέους ίππότες» και τις «κομφές ντάμες» που είχαν συγκεντρωθή στο άββαείο του Θελήματος.⁵

Ή άναρχία είναι μόν τόσο παλαιά όσο και ή άνθρωπότητα, εκείνοι ώστόσο οι όποιοι την άντιπροσωπεύουν συνεισφέρουν κάτι τό καινούργιο στον κόσμο. Έχουν σαφή συνείδηση του επιδιωκομένου σκοπού, και από άκρη εις άκρη στην γή άναρμονίζονται, βάσει του ιδανικού τους, ώστε να άποδιώξουν κάθε μορφή διακυβέρνησης. Το όνειρο τής οικουμενικής έλευθερίας έχει πάψη πιά να άποτελή μία άμιγώς φιλοσοφική και λογοτεχνική ούτοπία, όπως πίστευαν οι ίδρυτές τής πόλεως του Ήλιου⁶ ή τής Νέας Ίερουσαλήμ.⁷ κατέστη ένας σκοπός πρακτικός, τον όποϊον επιδιώκουν ενεργά μία πληθώρα ήνωμένων ανθρώπων, οι όποιοι συνεργάζονται άποφασιστικά για

⁵. [François Rabelais, 1483/1494-1553, Γάλλος γιατρός και συγγραφέας τής Αναγέννησης. Το άββαείο του Θελήματος άποτελεϊ μία ούτοπική κατασκευή του γίγαντα Γαργαντούα, ήρωα του Ραμπελαί στο έργο του *Γαργαντούας και Παντεγκρούελ*].

⁶. [Tommaso Domenico Campanella, 1568-1639, Ίταλός μοναχός και έν συνεχεία φιλόσοφος, θεολόγος και άστρολόγος. Ή Πόλη του Ήλιου (1602) άποτελεϊ μία ούτοπική κατασκευή του Καμπανέλλα και αναφέρεται σε μία ιδανική πολιτεία].

⁷. [*Καινή κτίσις*, ή νέα δημιουργία ύστερα από την Συντέλεια των Αιώνων ως ή τέλεια κοινωνία Θεού και άνθρώπου, ή όποία μνημονεύεται στην *Άποκάλυψη* του Ίωάννου].

τὴν γένεση μιᾶς κοινωνίας στὴν ὁποῖαν δὲν θὰ ὑπάρχουν πλέον ἀφεντικά, ἐπίσημοι συντηρητὲς τῆς κοινῆς ἠθικῆς, δεσμοφύλακες καὶ δῆμοι, πλούσιοι καὶ φτωχοὶ ἀλλὰ ἀδελφία τὰ ὁποῖα θὰ ἔχουν ὅλοι καθημερινὰ τὸ ψωμί τους, ἴσα δικαιώματα, θὰ διατηροῦνται ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν ἐγκαρδίᾳ ἐνώσει, ὄχι ἐξ αἰτίας τῆς ὑπακοῆς στοὺς νόμους, τὴν ὁποία συνοδεύουν πάντοτε φοβερὲς ἀπειλές, ἀλλὰ μέσῳ τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ τῶν συμφερόντων καὶ χάρῃ στὴν ἐπιστημονικὴ παρατήρηση τῶν φυσικῶν νόμων.

Ἄναμφιβόλως, γιὰ πολλοὺς ἀπὸ ἐσᾶς τὸ ἰδανικὸ αὐτὸ φαντάζει χιμαιρικόν, εἶμαι ὁμως σίγουρος πὼς φαίνεται ἐπιθυμητὸ γιὰ τοὺς περισσοτέρους· πὼς μακρόθεν συλλαμβάνετε τὴν αἰθέρια εἰκόνα μιᾶς εἰρηνικῆς κοινωνίας, στὴν ὁποῖαν οἱ ἄνθρωποι συμφιλιωμένοι θὰ ἀφήσουν τὰ ξίφη τους νὰ σκουριάσουν, θὰ λιώσουν τὰ κανόνια τους καὶ θὰ ἀφοπλίσουν τὰ κάρβια τους. Ἄραγε ἐσεῖς δὲν εἴστε ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐδῶ καὶ καιρὸ, ἐδῶ καὶ χιλιάδες χρόνια, ὅπως λέτε, ἐργάζονται γιὰ νὰ κατασκευάσουν τὸν ναὸ τῆς Ἰσότητος; Εἴστε «τέκτονες»⁸ καὶ ὁ μοναδικὸς σας σκοπὸς εἶναι νὰ «τεκταίνετε» ἓνα οἰκοδόμημα μὲ τέλειες ἀναλογίες, στὸ ὁποῖο θὰ εἰσέρχωνται μονάχα ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ἴσοι καὶ ἀδελφία, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐργάζωνται ἀδιάκοπα γιὰ τὴν δική τους ὀλοκλήρωση καὶ θὰ ξαναγεννηθοῦν ἀπὸ τὴν δύναμη τῆς ἀγάπης σὲ μία νέα ζωὴ δικαιοσύνης καὶ ἀρετῆς. Ἔτσι ἀκριβῶς δὲν εἶναι τὰ πράγματα ἢ μήπως ὄχι; Καὶ δὲν εἴστε μόνοι! Δὲν διεκδικεῖτε ἐπ' οὐδενὶ τὸ μονοπώλιο τοῦ πνεύματος τῆς προόδου καὶ τῆς ἀνανέωσης· οὔτε κάνετε βέβαια τὸ σφάλμα νὰ ξεχνᾶτε τοὺς ξεχωριστοὺς σας ἀντιπάλους, ἐκείνους οἱ ὁποῖοι σᾶς καταριοῦνται καὶ σᾶς ἀφορίζουν, τοὺς ἐνθερμούς καθολικούς οἱ ὁποῖοι ρίχνουν στὴν

⁸. [Τὸ κείμενο ἐκφωνεῖται σὲ τεκτονικὴ στοά].

κόλαση τούς έχθρους τῆς Ἁγίας Ἐκκλησίας, προφητεύουν ὡστόσο τὴν ἔλευση μιᾶς νέας ἐποχῆς αἰωνίας εἰρήνης. Βέβαια, τὸν Φραγκίσκο τῆς Ἀσίζης,⁹ τὴν Αἰκατερίνη τῆς Σιένης,¹⁰ τὴν Τερέζα τῆς Ἀβίλης¹¹ καὶ τόσους ἄλλους πιστούς, ἐκφραστὲς μιᾶς πίστεως ἢ ὁποία δὲν εἶναι ἐπ' οὐδενὶ ἢ δικῆ σας, ἀλλὰ ἐπιθυμοῦσαν μία ἀνθρωπότητα τῆς πλέον εἰλικρινοῦς ἀγάπης, ὀφείλουμε καὶ ἐμεῖς νὰ τούς ὑπολογίσουμε μεταξὺ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ζοῦσαν γιὰ τὸ ἰδανικὸ τῆς οἰκουμενικῆς εὐτυχίας. Σήμερα δέ, ἀμέτρητες χιλιάδες σοσιαλιστῶν, σὲ ὅποια σχολὴ καὶ ἂν ἀνήκουν, μάχονται ἐπίσης γιὰ ἓνα μέλλον στὸ ὁποῖο ἡ δύναμη τοῦ κεφαλαίου θὰ συντριβῆ καὶ οἱ ἀνθρωποὶ θὰ καταφέρουν νὰ ὀνομάζονται «ἴσοι», χωρὶς καμμία εἰρωνεῖα!

Οἱ ἀναρχικοὶ ἐπομένως ἔχουν κοινὸ στόχο μὲ πολλοὺς γενναίους ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν σὲ τόσο διαφορετικὲς θρησκείες, σέκτες καὶ κόμματα· διαφοροποιοῦνται ὅμως σαφῶς σὲ σχέση μὲ τὰ μέσα, ὅπως φανερώνει ἀδιαμφισβήτητα καὶ τὸ ὄνομά τους. Ἡ κατάκτηση τῆς ἐξουσίας ἦταν σχεδὸν πάντοτε τὸ κύριο μέλημα τῶν ἐπαναστατῶν, ἀκόμη καὶ ἐκείνων μὲ τίς καλύτερες προθέσεις. Ἡ μόρφωση ὡστόσο τὴν ὁποῖαν εἶχαν λάβῃ δὲν τούς ἐπέτρεπε νὰ φανταστοῦν μία ἐλεύθερη κοινωνία, ἢ ὁποία θὰ λειτουργοῦσε χωρὶς μόνιμη διακυβέρνηση· καὶ ἀφ' οὗ ἀνέτρεπαν τούς μισητοὺς ἀφέντες, ἔσπευδαν νὰ τούς ἀντικαταστήσουν μὲ ἄλλους ἀφέντες οἱ ὅποιοι, βάσει τῆς καθηγιασμένης ρήσης, προωρίζοντο «νὰ κάνουν τὸ καλὸ γιὰ τὸν λαό τους». Κατὰ κανόνα, δὲν εἶχαν

⁹. [François d'Assise, 1181-1226, Ἰταλὸς ἅγιος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ἰδρυτὴς τοῦ τάγματος τῶν Φραγκισκανῶν].

¹⁰. [Caterina da Siena, 1347-1380, Ἰταλίδα ἁγία τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας].

¹¹. [Teresa de Ávila, 1515-1582, Ἰσπανίδα ἁγία τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας].

κάν τὸ θάρρος νὰ προβοῦν σὲ διεργασίες ἀντικατάστασης ἐνὸς πρίγκηπα ἢ μιᾶς δυναστείας δίχως νὰ ἔχουν πλέξη τὸ ἐγκώμιο τῆς ὑποταγῆς τους σὲ κάποιον μελλοντικὸ κυρίαρχο: «Ὁ βασιλιάς πέθανε! Ζήτω ὁ βασιλιάς!» Ξεφώνιζαν οἱ ἄνθρωποι, πάντοτε πιστοί, ἀκόμη καὶ ἐντὸς τῆς ἐξέγερσής τους. Γιὰ αἰῶνες ἀμέτρητους, αὐτὴ ἀκριβῶς ἦταν ἀναπόδραστα ἡ πορεία τῆς ἱστορίας. «Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ζήσει κάποιος δίχως ἀφέντες;» ἀνερωτῶντο οἱ σκλάβοι, οἱ σύζυγοι, τὰ παιδιά, οἱ ἐργάτες στὶς πόλεις καὶ στοὺς ἀγρούς· καὶ ὕστερα ἀπὸ σκέψη ἔβαζαν τὸ κεφάλι κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ, σὰν τὸ βόδι ποὺ σέρνει τὸ ἀλέτρι. Ἐνθουμείστε τοὺς ἐξεγερθέντες τοῦ 1830,¹² οἱ ὁποῖοι ἀπαιτοῦσαν τὴν «καλυτέρα τῶν Δημοκρατιῶν» στὸ πρόσωπο ἐνὸς νέου βασιλιά, καὶ τοὺς ρεπουμπλικανοὺς τοῦ 1848, οἱ ὁποῖοι χώθηκαν σιωπηλὰ στὸ καβούκι τους, ὕστερα ἀπὸ «τρεῖς μῆνες ἐξαθλίωσης στὴν ὑπηρεσία τῆς προσωρινῆς διακυβέρνησης».¹³ Τὴν ἴδια ἐποχὴ ξέσπασε μία ἐπανάσταση στὴν Γερμανία καὶ συνεχροτήθη στὴν Φραγκφούρτη ἕνα λαϊκὸ κοινοβούλιο:¹⁴ «Ἡ παλαιὰ αὐθεντία εἶναι ἕνα πτώμα!»

¹². [Ἐπὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν Ἰουλιανὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1830 στὴν Γαλλία ὁ στρατηγὸς Λαφαγιέτ (Marquis de La Fayette, 1757-1834), παρουσιάζοντας στὸ πλῆθος τὸν μελλοντικὸ βασιλιὰ Λουδοβίκο-Φίλιππο, (Louis Philippe I, 1773-1850) φώναξε τὸ ἐξῆς: «Ἰδοὺ ἡ καλυτέρα τῶν δημοκρατιῶν»].

¹³. [Κατὰ τὴν διακήρυξη (25^η Φεβρουαρίου τοῦ 1848) τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης τῆς 2^{ης} Γαλλικῆς Δημοκρατίας (1848-1852), ἕνας Γάλλος ἐργάτης, προκειμένου νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ τὴν ἀφοσίωση τοῦ λαοῦ στὴν κυβέρνηση αὐτήν, φέρεται νὰ ὁμολογῇ: «Μᾶς μένουν τρεῖς ἀκόμη μῆνες ἐξαθλίωσης στὴν ὑπηρεσία τῆς Δημοκρατίας»].

¹⁴. [Ἐπὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1848 στὴν Γερμανία ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Συνέλευση τῆς Γερμανικῆς Συνομοσπονδίας πα-

κραύγαζε ένας από τους αντιπροσώπους. «Βεβαίως» άπαντούσε ό πρόεδρος, «άλλά πρόκειται νά τό άναστήσουμε. Θα φωνάξουμε άλλους άνθρωπους, οί όποιοι θα είναι σέ θέση νά κατακτήσουν και πάλι τήν έμπιστοσύνη του έθνους πρós τήν έξουσία». Τί πιό κατάλληλη στιγμή για νά παραθέσουμε τους στίχους του Ούγκώ:

«Ένα παλαιό ανθρώπινο ένστικτο
όδηγεϊ άραγε στην φαυλότητα;».¹⁵

Έναντία στο ένστικτο αυτό, ή άναρχία αντιπροσωπεύει πράγματι ένα νέο πνεύμα. Δέν μπορούμε έπ' ούδενι νά προσάψουμε στους έλευθεριακούς πώς επιδιώκουν νά άπαλλαγούν από μία κυβέρνηση ώστε νά τήν ύποκαταστήσουν εκείνοι: τήν φράση «φύγε νά πάρω τήν θέση σου» τρόμαζαν πάντοτε νά τήν εκφέρουν, και κατεδίκαζαν εκ των προτέρων σέ ντροπή και καταφρόνια, ή έστω σέ οίκτο, όποιον άνάμεσά τους, τσιμπημένο από τήν άράχνη τής έξουσίας, προσέβλεπε νά σφετερισθῆ κάποια θέση, ύπό τό πρόσχημα νά πράξη και αυτός «τό καλό για τους συμπολίτες του». Οί άναρχικοί, βάσει παρατήρησης,

ρέδωσε τήν έξουσία της στην προσωρινή κεντρική κυβέρνηση τής Έθνοσυνέλευσης στην Φραγκφούρτη, ή όποία επί ματαίω προσπάθησε νά συνενώσει τήν Γερμανία κατά τρόπο δημοκρατικό και νά τήν άπαλλάξῃ από τήν μοναρχία).

¹⁵. [Victor Hugo, 1802-1885. Στίχος από τό ποίημα «Στόν Ίουβενάλη» (Ρωμαίος ποιητής του 1^{ου}-2^{ου} αιώνας μ.Χ., συγγραφέας των *Σατυρικών*). Περιλαμβάνεται στην ποιητική συλλογή *Τιμωρίες*, τήν όποίαν ό Ούγκώ συνέγραψε τό 1853 στην έξορία, καταφερόμενος έναντίον του Ναπολέοντος του 3^{ου} (Louis-Napoléon Bonaparte, 1808-1873)].

διακηρύττουν πώς τὸ Κράτος καὶ ὅλα ὅσα συνδέονται μὲ αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ ἀμιγῆ ὄντοτητα ἢ ἔστω μία φιλοσοφικὴ ἔκφραση ἀλλὰ ἓνα σύνολο ἀτόμων τὰ ὁποῖα ἔχουν τοποθετηθῆ σὲ ἓνα εἰδικὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖο ἀσκοῦν τὴν ἐπιρροή τους. Τὰ ἄτομα αὐτά, καθὼς ἀπολαμβάνουν μεγαλύτερη ἀξιοσύνη καὶ ἐξουσία, εὐνοϊκότερη μεταχείριση σὲ σχέση μὲ τοὺς συμπολίτες τους, ἀναγκάζονται ἐξ αὐτοῦ, οὕτως εἰπεῖν, νὰ θεωρήσουν ἑαυτοὺς ἀνωτέρους ἀπὸ τοὺς κοινούς ἀνθρώπους, παρόλο πὺ οἱ κάθε εἶδους πειρασμοὶ οἱ ὁποῖοι τοὺς πολιορκοῦν τοὺς βυθίζουν σχεδὸν μοιραῖα κάτω ἀπὸ τὸ γενικὸ ἐπίπεδο.

Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς ἐπαναλαμβάνουμε ἀδιάκοπα στὰ ἀδέλφια μας —ἐνίστε καὶ στοὺς ἀδελφοὺς ἐχθροὺς μας— τοὺς σοσιαλιστὲς τοῦ Κράτους: «Φυλάχθητε ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς καὶ τοὺς ἐκπροσώπους σας! Βεβαίως, ὅπως καὶ ἐσεῖς, εἶναι διαποτισμένοι ἀπὸ τὶς πλέον ἀγαθὲς προθέσεις· ἐπιδιώκουν μὲ θέρμη τὴν κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ τυραννικοῦ Κράτους· ἀλλὰ οἱ σχέσεις, οἱ νέες περιστάσεις, βαθμῆδὸν τοὺς ἀλλάζουν· ἡ ἠθικὴ τους μεταβάλλεται βάσει τῶν συμφερόντων τους, καὶ θεωρῶντας ἑαυτοὺς πάντοτε πιστοὺς στοὺς σκοποὺς τῶν ἐντολοδόχων τους γίνονται κατ' ἀνάγκη ἀπιστοὶ. Καὶ ἐπίσης, ὡς κάτοχοι τῆς ἐξουσίας, ὀφείλουν νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ ἐργαλεῖα τῆς ἐξουσίας: στρατό, ἠθικολόγους, δικαστικοὺς λειτουργοὺς, ἀστυνόμους καὶ χαφιέδες». Πρὶν ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες καὶ πλέον χρόνια, ὁ Ἰνδὸς ποιητὴς τῆς *Μαχαμπαράτα*¹⁶ ἐξέφρασε ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ τὴν ἐμπειρία τῶν αἰώνων: «Ὁ ἄνθρωπος πὺ κινεῖται πάνω σὲ ἓνα ἄρμα δὲν θὰ γίνῃ ποτὲ φίλος τοῦ ἀνθρώπου πὺ βαδίζει πεζός».

¹⁶. [Ἰνδικὸ ἔπος, τὸ ὁποῖο συνεγράφη μεταξὺ τοῦ 200 π.Χ. καὶ τοῦ 400 μ.Χ.].

Όθεν οι άναρχικοί, από αυτήν την άποψη, έχουν τις πιό σταθερές άρχές: θεωρούν πώς ή κατάκτηση της έξουσίας μπορεί να χρησιμεύση μονάχα ώστε να επιμηκύνη την διάρκεια της σκλαβιάς που αντιστοιχεί σέ αυτήν. Έπομένως, και τούτο όχι δίχως λόγο, ή όνομασία «άναρχικοί», ή όποία παρ' όλα ταύτα έχει άρνητική σημασία, παραμένει εκείνη μέσω της όποίας μάς χαρακτηρίζουν σέ οίκουμενικό επίπεδο. Θα μπορούσαν να μάς άποκαλούν «έλευθεριακούς», όπως έξ άλλου άυτοαποκαλούνται πολλοί μεταξυ ήμών, ή άκόμη και «έναρμονιστές», έξ αίτίας της έλεύθερης συμφωνίας τών βουλήσεων ή όποία, όπως πιστεύουμε, θα διαμορφώση την μελλοντική κοινωνία· οί όνομασίες όμως αυτές δέν μάς διαφοροποιούν ιδιαιτέρως από τούς ύπολοίπους σοσιαλιστές. Έκείνο τó όποιο μάς διαφοροποιεί κατ' ούσίαν είναι ó άγώνας ένάντια σέ κάθε έπίσημη έξουσία: ως κέντρο τού σύμπαντος έκλαμβάνουμε την εκάστοτε άτομικότητα· και καθεμία έχει τά ίδια δικαιώματα στην πλήρη ανάπτυξη της, δίχως την παρέμβαση καμμιάς έξουσίας για να την κατευθύνη, να την επιπλήτηη και να την τιμωρή.

Γνωρίζετε τó ιδανικό μας. Τó πρώτο έρώτημα έν προκειμένω είναι τó έξής: «Είναι πράγματι τó ιδανικό αυτό εύγενές, ώστε να αξίζει την θυσία άφωσιωμένων ανθρώπων, την ύψηλή διακινδύνευση την όποίαν ένέχουν όλες οί επαναστάσεις όταν

Ξεσποῦν; Ἡ ἀναρχικὴ ἠθικὴ εἶναι ἄραγε ἀγνή; καὶ ὅταν διαμορφωθῇ ἡ ἐλευθεριακὴ κοινωνία ὁ ἄνθρωπος θὰ γίνῃ καλύτερος ἀπ' ὅ,τι σὲ μία κοινωνία ἡ ὁποία στηρίζεται στὸν φόβο τῆς ἐξουσίας καὶ τῶν νόμων;». Ἀπαντῶ μὲ κάθε βεβαιότητα καὶ ἐλπίζω πῶς γρήγορα θὰ συμφωνήσετε καὶ ἐσεῖς μαζί μου: «Ναί, ἡ ἀναρχικὴ ἠθικὴ εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ τὰ μέγιστα στὴν σύγχρονη ἀντίληψη περὶ δικαιοσύνης καὶ ἀρετῆς».

Τὸ θεμέλιο τῆς παλαιᾶς ἠθικῆς, ὅπως γνωρίζετε, ἦταν μονάχα ὁ φόβος, ὁ «τρόμος» ὅπως ἀναφέρει ἡ Βίβλος· καὶ ὅπως πολλὰ ἄλλα παραγγέλματα, μᾶς τὸ ἔχουν μάθη στὰ παιδικὰ μας χρόνια: «Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου».¹⁷ τὸ σημεῖο ἀφετηρίας ἄλλοτε κάθε ἐκπαίδευσης: ἡ κοινωνία στὸ σύνολό της ἐστηρίζετο στὸν τρόμο. Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἦσαν πολῖτες ἀλλὰ ἄτομα ἢ πιστοί· οἱ σύζυγοι ἦσαν ὑπηρέτριες, τὰ παιδιά σκλάβοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς διατηροῦσαν ἕνα κατάλοιπο τοῦ παλαιοῦ δικαίωματος τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Παντοῦ, σὲ κάθε μορφῇ κοινωνικοῦ συσχετισμοῦ, ἀνεδεικνύοντο σχέσεις ἀνωτερότητας καὶ ὑποταγῆς· τέλος, ἀκόμη καὶ στὶς ἡμέρες μας, ἡ ἀρχὴ τοῦ Κράτους καὶ ὅλων τῶν ἐπὶ μέρος Κρατῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται εἶναι ἡ ἱεραρχία, ἡ «ἅγια» ἀρχή, ἡ «ιερῆ» ἐξουσία — αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ σημασία τοῦ ὄρου. Καὶ ἡ ἅγια-ιερῆ αὐτὴ κυριαρχία ἐμπεριέχει μίαν ὀλόκληρη διανοχὴ ὑπερτιθεμένων τάξεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπαρέγκλιτα οἱ ἀνώτερες ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ διατάζουν ἐνῶ οἱ κατώτερες τὴν ὑποχρέωση νὰ ὑπακούουν. Ἡ ἐπίσημη ἠθικὴ συνίσταται στὴν ὑπόκλιση ἐμπρὸς στὸν ἀνώτερο καὶ στὸ ἐπηρεμένο κόρδωμα ἐμπρὸς στὸν ὑποταγμένο. Κάθε ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἔχη

¹⁷. [Ψαλμὸς 110, 10].

δύο πρόσωπα, σάν τόν 'Ιανό,¹⁸ δύο χαμόγελα: τὸ ἕνα κολακευτικό, πρόθυμο, ἐνίοτε καὶ δουλοπρεπές, τὸ ἄλλο ἀλαζονικό, μὲ μία ἀριστοκρατικὴ συγκατάβαση. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐξουσίας — ἔτσι ἀκριβῶς ἀποκαλεῖται τὸ ἐν λόγῳ καθεστῶς — ἀπαιτεῖ νὰ μὴ φαίνεται ποτὲ πῶς ὁ ἀνώτερος ἔχει ἄδικο, καὶ σὲ κάθε κουβέντα νὰ ἔχη πάντοτε τὸν τελευταῖο λόγο. Ἀλλὰ τὸ κυριώτερο, ὅλες οἱ διαταγές του πρέπει νὰ γίνονται ἀντιληπτές. Τοῦτο ἀπλοποιεῖ τὰ πάντα: δὲν χρειάζεται πλέον καμμία λογικὴ σκέψη, ἐρμηνεῖα, ἐπιφυλάξεις, συζητήσεις, ἠθικοὶ ἐνδοιασμοί. Τὰ πράγματα, εἴτε καλὰ εἴτε ἄσχημα, κυλοῦν ἀπὸ μόνα τους, χωρὶς τίποτε ἀπὸ ὅλα αὐτά. Καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχει πλέον κανένας ἀφέντης γιὰ νὰ διατάξῃ, δὲν ἔχουμε ἄραγε ἔτοιμες διατυπώσεις, ἐντολές, διατάγματα ἢ νόμους, τοὺς ὁποίους τοὺς ὑπαγορεύουν ἐπίσης ἀπόλυτοι ἀφέντες ἢ νομοθέτες διαφόρων βαθμίδων; Οἱ διατυπώσεις αὐτὲς ἀντικαθιστοῦν τὶς ἄμεσες προσταγές καὶ γίνονται ἀντιληπτές χωρὶς νὰ χρειαστῇ νὰ φάξῃ κάποιος ἐὰν εἶναι σύμφωνες μὲ τὴν ἐσωτερικὴ φωνὴ τῆς συνείδησης.

Μεταξὺ ἴσων τὸ ἔργο εἶναι πιὸ δύσκολο ἀλλὰ καὶ πιὸ ὑψηλό: χρειάζεται νὰ ἀναζητήσουμε ἐπίμονα τὴν ἀλήθεια, νὰ ἐντοπίσουμε τὸ ἀτομικὸ καθῆκον, νὰ κατακτήσουμε τὸ γνῶθι σαυτὸν, νὰ ἐξασφαλίζουμε ἀδιάκοπα τὴν ἀτομικὴ μας παιδεία, νὰ συμπεριφερόμαστε σεβόμενοι τὰ δίκαια καὶ τὰ συμφέροντα τῶν συντρόφων. Μόνο τότε γινόμαστε πραγματικὰ ἠθικὰ ὄντα, ἀνακαλύπτουμε τὸ αἶσθημα τῆς ὑπευθυνότητας. Ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι μίᾳ ἐπιταγῇ στὴν ὁποία κάποιος ὑποτάσσεται, ἕνας λόγος τὸν ὁποῖον ἐπαναλαμβάνει, μίᾳ συνθήκῃ ἀπολύτως ἐξωτερικῇ πρὸς τὸ ἄτομο· καθίσταται ἕνα μέρος

¹⁸. [Θεὸς τῶν Ρωμαίων, ὁ ὁποῖος ἀπεικονίζετο μὲ δύο πρόσωπα καὶ συνεδέετο μὲ τελετουργικὰ ἑναρξῆς καὶ μετάβασης].

του είναι, προϊόν της ίδιας της ζωής. Έτσι ακριβώς αντιλαμβάνομαστε έμετες οι αναρχικοί την ηθική. Δεν έχουμε άραγε το δικαίωμα να την συγκρίνουμε με Ικανοποίηση με εκείνη την οποία μᾶς κληροδότησαν οι πρόγονοί μας;

Μήπως έχω ἄδικο; Ἀκόμη ὅμως και ἐδῶ, πολλοὶ ἐξ ὑμῶν θὰ προφέρετε τὴν λέξη «χίμαιρα». Καὶ εὐτυχῆς, καθότι ἔχετε ἤδη διαπιστώσει ἔστω μία χίμαιρα εὐγενῆ, θὰ προχωρήσω ἔτι περαιτέρω καὶ θὰ βεβαιώσω πῶς τὸ ἰδανικό μας, ἡ δική μας ἀντίληψη περὶ ἠθικῆς εὐρίσκεται ἀπολύτως ἐντὸς τῆς λογικῆς τῆς ἱστορίας, κατευθυνομένη φυσικῶ τῷ τρόπῳ ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας.

Καταδικωμένοι ἄλλοτε ἀπὸ τὸν φόβο τοῦ ἀγνώστου, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν αἴσθηση τῆς ἀδυναμίας τους ὡς πρὸς τὴν ἀναζήτηση τῶν αἰτίων, οἱ ἄνθρωποι εἶχαν κατασκευάσει, μὲ τὴν δριμύτητα τῆς ἐπιθυμίας τους, μία ἢ πολλὰς θεότητες-ἀρωγούς, οἱ ὁποῖες ἀντιπροσώπευαν τὸ ἄμορφο ἰδανικό τους ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὸ σημεῖο στήριξης ὄλου αὐτοῦ τοῦ μυστηριώδους ὄρατοῦ καὶ ἀοράτου κόσμου, τῶν πραγμάτων ποὺ τοὺς περιέβαλλαν. Αὐτὰ τὰ φαντάσματα τῶν ψευδαισθήσεων, ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τῆς παντοδυναμίας, ἀπέτελεσαν στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴ κάθε δικαιοσύνης καὶ αὐθεντίας: ὡς ἐπουράνιοι ἀφέντες, εἶχαν φυσικῶ τῷ τρόπῳ τοὺς ἐρμηνευτὲς τους στὴν γῆ, μάγους, συμβούλους, πολεμάρχους, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἐμανθάνετο ἡ γονυκλισία, ὡσὰν ἐνώπιον τῶν ἀφ' ὑψηλοῦ ἐκπροσώπων. Ἦταν λογικό· ὁ ἄνθρωπος ὅμως διαρκεῖ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τὰ ἔργα του, καὶ οἱ θεοὶ αὐτοὶ τοὺς ὁποίους δημιούργησε δὲν σταμάτησαν ποτὲ νὰ ἀλλάζουν, ὡσὰν σκιεὲς προβαλλόμενες στὸ ἄπειρο. Ὅρατοὶ στὴν ἀρχή, διακατεχόμενοι ἀπὸ ἀνθρώπινα πάθη, βίαιοι καὶ ἀπειλητικοί, σταδιακὰ ὑπεχώρησαν σὲ ἕνα μακρυνὸ ἀπέραντο· κατέληξαν νὰ μετατραποῦν σὲ ἀφαιρέσεις, σὲ ὑψηλὲς ἰδέες,

στις όποτες δέν έδίδετο πλέον όνομα, ένω έν συνεχείά ώδηγήθηκαν στην σύγχυση μέ τούς φυσικούς νόμους τής οίκουμένης· και έπέστρεψαν σέ αυτό τό σύμπαν από τό όποίο ύποτίθεται πώς άνεδύθησαν έκ τού μηδενός· και τώρα ό άνθρωπος εύρίσκεται και πάλι μόνος του στον κόσμο, επί τού όποιού είχε ύψωση την κολοσσαία είκόνα τού Θεού.

Ή συνολική έπομένως αντίληψη τών πραγμάτων αλλάζει αύθωρεί. Όταν ό Θεός άπισχναίνεται τότε έκείνοι οί όποίοι άντλούσαν έξ αυτού τούς τίτλους για ύπακοή βλέπουν νά θαμπώνη και ή δανεική τους λάμψη: πρέπει νά ξαναμπούν βαθμηδόν στην γραμμή τους, νά συμβιβασθούν για τό δικό τους καλό μέ την συνθήκη. Σήμερα δέν συναντοΰμε πλέον όμοιον τού Ταμερλάνου,¹⁹ ό όποιος πρόσταξε τούς σαράντα αύλικούς του νά πέσουν από την κορυφή ένός πύργου, όντας σίγουρος πώς έν ριπή όφθαλμού θά έβλεπε σαράντα πτώματα συντεθλιμμένα στο αίμα. Ή έλευθερία τής σκέψης μετέτρεψε όλους τούς άνθρώπους σέ αναρχικούς, δίχως νά τό γνωρίζουν. Ποιός δέν κρατά πλέον έλεύθερη μία μικρή γωνιά στον έγκέφαλό του για νά στοχάζεται; Και αυτό άκριβώς έθεωρήθη ως τό μεγαλύτερο έγκλημα, τό κατ' έξοχην άμάρτημα, συμβολιζόμενο από τον καρπό τού δέντρου τό όποίο φανέρωσε στους άνθρώπους την γνώση τού καλού και τού κακού. Έξ αυτού τό μίσος για την έπιστήμη, τό όποίο διακηρύττει μονίμως ή Έκκλησία. Έξ αυτού και ή όργή την όποían ό Ναπολέων,²⁰ ένας σύγχρονος Ταμερλάνος, εξέφραζε πάντοτε για τούς «ίδεολόγους».

Οί ιδεολόγοι όμως έφτασαν. Φύσηξαν όλες τις ψευδαισθήσεις άλλοτινών έποχών, ώσαν νά φυσούν ύδρατμούς, ξεκινώντας πάλι από την άρχή όλο τό έπιστημονικό έργο, μέσα

¹⁹. [1336-1405, Μογγόλος κατακτητής].

²⁰. [Napoléon Bonaparte, 1769-1821].

από την παρατήρηση και το πείραμα. Κάποιος εξ αυτών, μη-δενιστής πριν από την δική μας εποχή, αναρχικός εάν θέλετε, έστω ως προς τους λόγους του, ξεκίνησε δημιουργώντας έναν «άγραφο πίνακα» σε σχέση με όλα όσα είχε μάθει.²¹ Σήμερα δεν υπάρχει πλέον λόγιος ή λογοτέχνης χωρίς να διακηρύττει πώς είναι ο ίδιος αφέντης και πρότυπο του έαυτού του, ο αυθεντικός στοχαστής της σκέψης του, ο ηθικολόγος της ηθικής του. «Εάν θέλεις να αναφανής, αναφάνου μόνος σου!» έλεγε ο Γκαίτε.²² Και οι καλλιτέχνες άραγε δεν επιζητούν να αποδώσουν την φύση όπως την βλέπουν εκείνοι, όπως την αισθάνονται και την αντιλαμβάνονται οι ίδιοι; Όσο, έδω ακριβώς εύρισκεται κατά κανόνα εκείνο το όποιο θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «αριστοκρατική αναρχία», καθώς διεκδικεί την ελευθερία μονάχα για τον έκλεκτο λαό των Μουσηγετών,²³ μονάχα για τους αναβάτες του Παρνασσού.²⁴ Καθένας εξ αυτών θέλει να στοχάζεται ελεύθερα, να αναζητήσει όπως ο ίδιος επιθυμεί το ιδανικό του στο άπειρο, ισχυριζόμενος όμως πάντοτε πώς «χρειάζεται μία θρησκεία για τον λαό!». Θέλει να ζήσει ως άνθρωπος ανεξάρτητος, όμως «η ύπακοή έχει δημιουργηθεί για τις γυναίκες». θέλει να κατασκευάσει έργα πρωτότυπα, όμως ο «λαουτζίκος» πρέπει να μείνει ύπο-

²¹. [Άναφορά στον Λόκ (John Locke, 1632-1704) και στην θέση του περί αναγωγής των γνώσεων του παρελθόντος σε λευκό πίνακα, ώστε να επαναθεμελιωθεί ή νέα γνώση. Η έννοια του λευκού πίνακα, *tabula rasa*, (*blank state*) εισήχθη από τον Λόκ στο *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση*, το 1690].

²². [Wolfgang Goethe, 1749-1832].

²³. [Μουσηγέτης: ηγέτης των Μουσών, προσωυμία του θεού Απόλλωνος].

²⁴. [Παρνασσός: ιερό όρος της αρχαιότητας, τόπος κατοικίας των Μουσών].

ταγμένος σὰν μία μηχανή στην ἐπονειδίστη λειτουργία τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας! Ὡστόσο, οἱ ἀριστοκράτες αὐτοὶ τοῦ γούστου καὶ τῆς σκέψης δὲν ἔχουν πλέον τὴν δύναμη νὰ κρατοῦν κλειστὸ τὸ μεγάλο φράγμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ξεχύνεται ὁ χεῖμμαρος. Καὶ ἐὰν ἡ ἐπιστήμη, ἡ λογοτεχνία καὶ ἡ τέχνη ἔχουν γίνῃ ἀναρχικές, ἐὰν κάθε πρόοδος, κάθε νέα μορφή τοῦ κάλλους ὀφείλεται στὴν ἀνθση τῆς ἐλεύθερης σκέψης, ἡ σκέψη αὐτὴ δουλεύει ἐπίσης καὶ στὰ βάθη τῆς κοινωνίας, χωρὶς νὰ εἶναι πλέον δυνατὸ νὰ τὴν συγκρατήσουν. Πολὺ ἀργὰ γιὰ νὰ σταματήσουν τὴν θύελλα.

Ἡ ἀπίσχυση τοῦ σεβασμοῦ δὲν εἶναι ἄραγε κατ' ἐξοχὴν φαινόμενο τῆς σύγχρονης κοινωνίας; Εἶδα κάποτε στὴν Ἀγγλία νὰ συνωστίζονται ἀνὰ χιλιάδες γιὰ νὰ θαυμάσουν τὴν ἄδεια ἄμαξα ἐνὸς μεγάλου ἄρχοντα. Τέτοιο φαινόμενο πλέον δὲν τὸ συναντοῦμε. Στὴν Ἰνδία οἱ παρίες σταματοῦσαν εὐλαβικὰ στὰ ἑκατὸν δεκαπέντε κανονιστικὰ βήματα τὰ ὁποῖα τοὺς χώριζαν ἀπὸ τὸν ἐπηρμένο βραχμᾶνο· ἀπὸ τὴν στιγμή πού συνωστίζονται στοὺς σταθμοὺς τῶν τραινῶν, ἀνάμεσά τους ὑπάρχουν μονάχα τὰ κιγκλιδώματα τῆς αἴθουσας ἀναμονῆς. Τὰ παραδείγματα τῆς ποταπότητας, τοῦ ἀθλίου ἐρπυσμοῦ δὲν ἐκλείπουν βέβαια ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα· ἔχει σημειωθῆ ὅμως πρόοδος ὡς πρὸς τὴν ἰσότητα. Πρὶν ἐκφράση κάποιος τὸν σεβασμὸ του, ἀναρωτιέται ὠρισμένες φορὲς ἐὰν οἱ ἀνθρωποὶ ἢ οἱ θεομοὶ εἶναι πράγματι ἀξιοσέβαστοι. Ἐξετάζεται ἡ ἀξία τῶν ἀτόμων, ἡ σημασία τῶν ἔργων. Ἡ ὑπέρμετρη πίστη ἔχει ἐξαλειφθῆ· καὶ καθὼς πλέον ἡ πίστη δὲν ὑφίσταται, ἐξαλείφονται ἀκολούθως καὶ οἱ θεομοὶ. Ἡ κατάργηση τοῦ Κράτους ἐνέχεται φυσικῶ τῷ τρόπῳ στὴν ἀπίσχυση τοῦ σεβασμοῦ.

Ἡ ἐπικριτικὴ θεώρηση πρὸς τὸ Κράτος ἐπεκτείνεται καὶ πρὸς ὄλους τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς. Ὁ λαὸς δὲν πιστεύει πιά, δὲν πιστεύει πιά καθόλου στὴν θεία προέλευση τῆς ἀτο-

μικῆς ιδιοκτησίας ἢ ὅποια, ὅπως μᾶς ἔλεγαν οἱ οικονομολόγοι — κανεὶς δὲν τολμᾷ πλέον νὰ τὸ ἐπαναλάβῃ— προέρχεται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐργασία τῶν ιδιοκτητῶν· δὲν ἀγνοεῖ σὲ καμμία περίπτωση πῶς τὰ ἀμέτρητα ἑκατομμύρια δὲν τὰ δημιουργεῖ ὁ ἀτομικὸς μόχθος ἀλλὰ πῶς ὁ τερατώδης αὐτὸς πλουτισμὸς ἀποτελεῖ πάντοτε τὴν συνέπεια ἐνὸς ψευδοῦς κοινωνικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖο ἀποδίδει στὸν ἕναν τὸ προϊόν τῆς ἐργασίας τῶν ἑκατομμυρίων ὑπολοίπων· θὰ σέβεται πάντοτε [ὁ λαὸς] τὸ ψῆμι τὸ ὁποῖο ὁ ἐργάτης ἔβγαλε μὲ τόσο κόπο, τὴν κάμαρα τὴν ὁποίαν ἔχτισε μὲ τὰ χέρια του, τὸν κῆπο τὸν ὁποῖον ἐφύτεψε· θὰ χάσῃ βέβαια τὸν σεβασμὸ του πρὸς τοὺς χιλιάδες εἰκονικοὺς ιδιοκτῆτες, τοὺς ὁποίους ἀντιπροσωπεύουν τὰ κάθε εἶδους χαρτιά πού εὐρίσκονται στὶς τράπεζες. Θὰ ἔλθῃ ἡ ἡμέρα, καὶ δὲν ἔχω καμμία ἀμφιβολία ἐπ' αὐτοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἐπανακτήσῃ [ὁ λαὸς] ἤσυχα ὅλα τὰ προϊόντα τοῦ κοινῶν μόχθου, ὄρυχεῖα καὶ κτήματα, ἐργοστάσια καὶ πύργους, σιδηροδρόμους, πλοῖα καὶ φορτία. "Ὅταν τὸ πλῆθος, αὐτὸ τὸ «εὐτελὲς» πλῆθος λόγῳ τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς δειλίας του —μοιραία συνέπειά τους— θὰ πάψῃ νὰ φέρῃ πλέον τὸ χαρακτηριστικὸ μὲ τὸ ὁποῖο τὸ προσβάλλουν, ὅταν θὰ γνωρίζῃ μὲ κάθε βεβαιότητα πῶς ἡ ἰδιοποίηση αὐτῆ τῆς ἀφθονίας ἐστηρίζετο μονάχα σὲ μίαν χειρομαντικὴ ἐπινόηση,²⁵ στὴν πίστη σὲ γαλάζια χαρτομάνια, τὸ ὑφιστάμενο κοινωνικὸ καθεστῶς θὰ ἀπειληθῇ σοβαρά! Δοθειςῶν τῶν εἰς βάθος καὶ ἀσυγκρατῆτων αὐτῶν ἐξελίξεων, οἱ ὁποῖες ἐμπεδώνονται ἀπὸ κάθε ἀνθρώπινο ἐγκέφαλο, πόσο ἀνόητες, πόσο στερούμενες λογικῆς θὰ μοιάζουν στοὺς ἐπιγόνους μας αὐτὲς οἱ ἔξφρηνες κραυγὲς ἐνάντια στοὺς καινοτόμους! Δὲν ἔχουν καμμία σημασία τὰ αἰσχρολόγα πού διαδίδει ὁ τύπος, καθὼς ὑποχρεοῦται

²⁵. [Χερομαντεία: ἡ μελέτη τῶν γραμμῶν τοῦ χειροῦ].

νά ξεπληρώση τις χορηγίες του με δμορφες πρόζες· δέν έχουν σημασία και οί έντίμως έξστομιζόμενες έναντίον μας ύβρεις από αυτούς τούς «Άγιους αλλά άπλους» πιστούς, οί όποιοι έριχναν ξύλα στην πυρά για τόν Γιάν Χούς!²⁶ Τό κίνημα στό όποιο εύρισκόμεθα δέν είναι προϊόν άπλών δρώντων ή φτωχών όνειροπόλων αλλά τής κοινωνίας στό σύνολό της. Άναγκαιότητα λόγω τής πορείας τής σκέψης, καθώς κατέστη πλέον μοιραία, αναπόφευκτη, ώσαν τήν κίνηση τών πλανητών.

Βέβαια, στά μυαλά τών ανθρώπων θά μπορούσε νά γεννηθῆ ή άμφιβολία μήπως ή άναρχία ήταν πάντοτε άπλώς και μόνο ένα ιδανικό, μία διανοητική άσκηση, ένα στοιχειό διαλεκτικής, μήπως δέν ήταν ποτέ έφικτό νά πραγματωθῆ σέ ύλική βάση, μήπως δέν έχει ποτέ άναφανῆ κάποια αύθόρμητη όργάνωση ώστε νά ενεργοποιήση τις ελεύθερες δυνάμεις συντρόφων πού εργάζονται από κοινού, δίχως άφέντη νά τούς διατάζει. Οί άμφιβολίες όμως αυτές μπορούν εύκολα νά παραμερισθοῦν. Ναί, ελευθεριακές όργανώσεις ύπῆρχαν σέ κάθε έποχή· ναί, σχηματίζονται άδιάκοπα καινούργιες, και κάθε χρόνο όλο και πιό πολλές, άκολουθώντας τήν πρόοδο τής άτομικής πρωτοβουλίας. Θά μπορούσα νά παραθέσω σέ μία πρώτη φάση διάφορες φυλές, τις άποκαλούμενες Άγριες, οί όποιες άκόμη και στις ήμέρες μας ζοῦν έν πλήρει κοινωνική άρμονία, χωρίς νά έχουν άνάγκη από άρχηγούς, νόμους, φραγμούς, δημοσίους καταναγκασμούς· δέν έπιμένω όμως στά παραδείγματα αυτά, τά όποια έχουν ώστόσο τήν σημασία τους: φοβοῦμαι πώς θά μοῦ άντέτειναν τήν μικρή συνθετότητα τών πρωτόγονων αυτών κοινωνιῶν έν συγκρίσει

²⁶. [Jan Hus, 1370-1415. Τσέχος φιλόσοφος και θρησκευτικός μεταρρυθμιστής, πρόδρομος του προτεστάντικου κινήματος. Κάηκε στην πυρά ως αίρετικός].

μέ τον δικό μας σύγχρονο κόσμο, ήτοι μία τεράστια οργάνωση στην όποιαν άναμειγνύονται τόσες άλλες οργανώσεις, με μία άτελείωτη πολυπλοκότητα. Άς αφήσουμε έπομένως στην άκρη τις πρωτόγονες αυτές φυλές και άς άσχοληθοϋμε μονάχα με τά σχηματισμένα έθνη, τά όποια διαθέτουν έναν πολιτικό και κοινωνικό μηχανισμό.

Άναμφιβόλως, δέν μπορώ νά σάς ύποδείξω, στην πορεία τής Ιστορίας, καμμία κοινωνία ή όποια συνεκροτήθη ύπό άμιγώς άναρχική μορφή, καθότι όλες εύρίσκοντο σέ μία περίοδο πάλης μεταξύ διαφόρων στοιχείων τά όποια δέν είχαν άκόμη ένωθῆ· είναι όμως εύκολο νά διαπιστώσουμε πώς καθεμία έξ αυτών τών έπί μέρους κοινωνιών, άν και δέν έσχημάτιζαν ένα άρμονικό σύνολο, ήσαν τόσο πολϋ άνθηρές, τόσο πολϋ δημιουργικές ώστε νά είναι περισσότερο έλεύθερες και ή προσωπική άξία τοϋ άτομου νά άναγνωρίζεται έντός τους κατά τó μέγιστο δυνατόν. Άπό τήν προϊστορική έποχή, στην όποιαν οί κοινωνίες μας άνεκάλυψαν τις τέχνες, τις έπιστήμες, τήν βιομηχανία, χωρίς οί γραπτές πηγές νά μποροϋν νά τις διατηρήσουν στην μνήμη μας, όλες οί μεγάλες περίοδοι τής ζωής τών έθνών ήσαν εκείνες στις όποίες οί άνθρωποι, ταρακουνημένοι άπό τις επαναστάσεις, άρχισαν νά ύποφέρουν λιγώτερο άπό τήν πλατειά και δυσβάσταχτη άγκαλιά μιās σταθερής διακυβέρνησης. Οί δύο μεγάλες περίοδοι τής ανθρωπότητας, έξ αίτίας τοϋ ρυθμοϋ τών άνακαλύψεων, τής άνθησης τής σκέψης, τοϋ κάλλους τής τέχνης, ήσαν οί διαταραγμένες έποχές, τά χρόνια τής «έπικίνδυνης έλευθερίας». Στην άπέραντη άυτοκρατορία τών Μήδων και τών Περσών,²⁷ όπου έβασίλευε ή τάξη, δέν συνέβη τίποτε τó σημαντικό· ή δημοκρατική όμως

²⁷. [Μηδική Άυτοκρατορία, 728-549 π.Χ· Περσική Άυτοκρατορία (δυναστεία Άχαιμένους), 549-331 π.Χ.].

Ἑλλάδα, μὲ τοὺς συνεχεῖς ξεσηκωμούς, τοὺς κλονισμούς ἀπὸ τὶς ἀδιάκοπες ἀναταράξεις, γέννησε τοὺς πρωτεργάτες οὐτινος πιὸ ὑψηλοῦ καὶ εὐγενοῦς διαθέτει ὁ σύγχρονος πολιτισμός: μᾶς εἶναι ἀδύνατον νὰ σκεφθοῦμε, νὰ ἐπεξεργασθοῦμε ὁποιοδήποτε ἔργο δίχως τὸ πνεῦμα μας νὰ μεταβῆ ἔξ ἀρχῆς στοὺς ἐλευθέρους Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν οἱ πρωτοπόροι μας καὶ συνεχίζουν νὰ ἀποτελοῦν τὰ πρότυπά μας. Δύο χιλιάδες χρόνια ἀργότερα, ὕστερα ἀπὸ τὶς τυραννίες, ὕστερα ἀπὸ τὶς σκοτεινὲς περιόδους καταστολῆς οἱ ὁποῖες ἔμοιαζαν νὰ μὴν τελειώνουν ποτέ, ἡ Ἰταλία, ἡ Φλάνδρα, ἡ Γερμανία, ὅλη ἡ Εὐρώπη τῶν κομμουνάρων²⁸ προσπάθησε καὶ πάλι νὰ πάρῃ ἀνάσα· ἀμέτρητες ἐπαναστάσεις ταρακούνησαν τὸν κόσμο. Ὁ Φερράρι²⁹ καταμέτρησε μονάχα στὴν Ἰταλία παραπάνω ἀπὸ ἑπτὰ χιλιάδες τοπικὲς ἐξεγέρσεις· ἡ φλόγα δὲ τῆς ἐλευθέρης σκέψης ἄρχισε νὰ καίῃ καὶ ἡ ἀνθρωπότητα νὰ ξανανθίζει: μὲ τὸν Ραφαήλ, τὸν ντᾶ Βίντσι, τὸν Μιχαήλ Ἄγγελο αἰσθάνθηκε νέα γιὰ δεύτερη φορά.³⁰

Ἐν συνεχείᾳ ἦλθε ὁ μεγάλος αἰώνας τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας,³¹ μὲ τὶς παγκόσμιες ἐπαναστάσεις οἱ ὁποῖες ἀκολούθη-

²⁸. [«Communiert»: ὄρος τοῦ μεσαιωνικοῦ δικαίου, κυρίως στὴν Γερμανία καὶ τὴν Ἑλβετία, ὁ ὁποῖος χαρακτήριζε ὄσους ἐδύναντο νὰ παρευρεθοῦν στὴν συνέλευση ποῦ διοικοῦσε τὴν κοινότητά τους ἢ ὁποία εἶχε ἀπελευθερωθῆ ἀπὸ τὸν φεουδαρχικὸ ζυγὸ].

²⁹. [Giuseppe Ferrati, 1811-1876, Ἰταλὸς φιλόσοφος, ἱστορικός καὶ πολιτικός, ὁ ὁποῖος ἔζησε γιὰ μεγάλο διάστημα στὴν Γαλλία].

³⁰. [Raffaello Sanzi, 1483-1520, Leonardo de Vinci, 1452-1519, Michelangelo, 1475-1564: ἡ μεγάλη τριάδα τῶν ἀναγεννησιακῶν ζωγράφων].

³¹. [Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des arts et métiers, 17 τόμοι, 1751-1772, ἔκδοση-τομὴ στὴν ἐξέλιξη τῆς σκέψης, ἀπὸ τὸν φιλόσοφο Ντιντερό (Denis Diderot, 1713-1784) καὶ τὸν μα-

σαν, και την διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου.³² Προσπαθήστε, εάν είναι έφικτό, να άπαριθμήσετε συνολικά κάθε πρόοδο ή όποία έπετεύχθη ύστερα από το μεγάλο αυτό ταρακούνημα της ανθρωπότητας. Και πράγματι, άναρωτιέται κανείς εάν στην διάρκεια του τελευταίου αυτού αιώνας δέν εύρίσκεται συμπυκνωμένο παραπάνω από το ήμισυ της Ιστορίας. Ό πληθυσμός της γής αύξήθηκε και ξεπέρασε το έναμισυ δισεκατομμύριο· το έμπόριο έχει δεκαπλασιασθή και πλέον, ή βιομηχανία έχει μεταμορφωθή, ή ικανότητα μεταποίησης των φυσικών προϊόντων έχει άλματωδώς διευρυνθή· νέες έπιστήμες έχουν έμφανισθή, και παρά τά όσα λέγονται έχει άρχισή μία τρίτη περίοδος της τέχνης· ό συνειδητός και παγκόσμιος σοσιαλισμός έχει γεννηθή σέ όλο του το εύρος. Τουλάχιστον αισθάνεται κανείς πώς ζή στον αιώνα των μεγάλων ζητημάτων και των μεγάλων άγώνων. Σκεφθήτε ύποθετικά κάτι διαφορετικό από τά έκατό χρόνια που άκολούθησαν την φιλοσοφία του δεκάτου όγδόου αιώνας, σκεφθήτε μία περίοδο δίχως Ιστορία ή τετρακόσια έκατομμύρια φιλήσυχους Κινέζους να ζουν ύπό την κηδεμονία ενός «Πατέρα του λαού», ενός δικαστηρίου τελετουργικών και μανδαρίνων ώπλισμένων με τά διπλώματά τους: εάν δέν ζούσαμε με ξεσπάσματα, όπως συνέβη έως τώρα, θά μπορούσαν βαθμηδόν να μάς προσάψουν την άδράνεια και τον θάνατο. Και ενώ ό Γαλιλαίος, κλεισμένος άκόμη στις φυλακές της Ίερᾶς Έξετάσεως, δέν θά μπορούσε να

θηματικό Ντ'Άλαμπέρ (Jean Baptiste le Rond d'Alembert, 1717-1783)].

³². [Déclaration des droits de l'homme et du citoyen, ψήφισμα της 26^{ης} Αύγουστου του 1789 από την Συντακτική Συνέλευση στην Γαλλική Έπανάσταση, το όποιο κατωχώρανε θεμελιώδη δικαιώματα, καταπατημένα από την μοναρχία].

μην φελλίση «Και όμως κινείται!»,³³ τώρα είμαστε σε θέση, χάρη στις επαναστάσεις, χάρη στην σφοδρότητα της ελεύθερης σκέψης, να τὸ φωνάξουμε στις στέγες και στις πλατείες: «Ὁ κόσμος κινείται και θὰ συνεχίση νὰ κινῆται!».

Πέρα ἀπὸ τὴν μεγάλη αὐτὴν κίνηση, ἡ ὁποία μετασχηματίζει βαθμηδὸν ὀλόκληρη τὴν κοινωνία ὡς πρὸς τὴν ἔννοια τῆς ελεύθερης σκέψης, τῆς ελεύθερης ἠθικῆς, τῆς ελεύθερης δράσης, ἦτοι τὴν ἀναρχία ὡς πρὸς τὴν φύση της, ὑφίσταται και μία διεργασία ἄμεσων ἐμπειριῶν, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται μέσω τῆς ἴδρυσης ἐλευθεριακῶν και κομμουνιστικῶν ἀποικιῶν: πρόκειται κυρίως γιὰ μικρὲς ἀπόπειρες, τὲς ὁποῖες μπορούμε νὰ συγκρίνουμε μὲ τὰ ἐργαστηριακὰ πειράματα τῶν χημικῶν και τῶν μηχανικῶν. Αὐτὲς οἱ ἀπόπειρες ὑποδειγματικῶν κοινωνιῶν ἔχουν ὥστόσο ἓνα ἀνυπερβλήτο μειονέκτημα: εὐρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὲς συνήθειες συνθηκῆς ζωῆς, ἦτοι μακριὰ ἀπὸ τὲς πόλεις στὲς ὁποῖες ζυμώνονται οἱ ἄνθρωποι, ἀναφαίνονται οἱ ἰδέες και ἀνανεώνονται οἱ συνεργασίες. Καὶ μπορούμε νὰ παραθέσουμε πολλὰ τέτοια ἐγχειρήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐπιτύχη πλήρως· μεταξύ ἄλλων τὴν «Νέα Ἰκαρία»,³⁴ τὴν μετεξέλιξη τῆς ἀποικίας τοῦ Καμπέ, ἡ ὁποία ἰδρύθηκε ἐδῶ και μισὸν αἰῶνα βάσει τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπολυταρχικοῦ κομμουνισμοῦ· ὕστερα ἀπὸ διαρκεῖς μεταναστεύσεις, ἡ ομάδα τῶν κομμουνάρων, ἡ ὁποία μετετρέπη σὲ ἀμιγῶς ἀναρχικὴ, διάγει ἓναν ἥσυχον βίον σὲ μία ἐξοχὴ στὴν Αἰόβα, κοντὰ στὸν ποταμὸ Ντεμουάν.

³³. [Galileo Galilei, 1564-1642. Ἰταλὸς ἀστρονόμος].

³⁴. [Étienne Cabet, 1788-1856, Γάλλος σοσιαλιστὴς συγγραφέας. Τὸ 1842 συνέγραψε τὸ *Ταξεῖδι στὴν Ἰκαρία*, στὸ ὁποῖο περιγράφει μία ἰδανικὴ κομμουνιστικὴ πολιτεία. Τὸ 1849 μετέβη στὴν Ἀμερικὴ γιὰ νὰ ὑλοποιήση τὸ οὐτοπικὸ του ὄραμα].

Ἐκεῖ ὅμως πού ἡ ἀναρχική πρακτική θριαμβεύει εἶναι στήν συνθήκη πορεία τῆς ζωῆς, μεταξύ τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, οἱ ὁποῖοι φυσικά δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ὑποστηρίξουν τὸν τρομερὸ ἀγῶνα τῆς ὑπαρξης ἐὰν δὲν βοηθοῦσαν αὐθορμήτως ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, ἀγνοώντας τις διαφορὲς καὶ τις ἀντιπαλότητες τῶν συμφερόντων. Ὅταν ἕνας ἀρρωσταίνει τότε ἄλλοι φτωχοὶ παίρνουν τὰ παιδιὰ του στὸ σπίτι τους: τὸν ταΐζουν, μοιράζονται τὸ ἰσχνὸ ἐβδομαδιαῖο συσσίτιο, ἐργάζονται καὶ γιὰ τις δικές του ὑποχρεώσεις, διπλάσιες ὥρες. Μεταξὺ γειτόνων ἐγκαθιδρύεται ἕνα εἶδος κομμουνισμοῦ μέσῳ δανεισμοῦ, μία ἀδιάκοπη ἀνταλλαγὴ γιὰ ὅλο τὸ νοικοκυριὸ καὶ τις προμήθειες. Ἡ ἐξαθλίωση ἐνώνει τοὺς δυστυχεῖς σὲ ἕνα ἀδελφάτο: ὅλοι μαζί πεινοῦν, ὅλοι μαζί χορταίνου. Ἡ ἀναρχική πρακτική καὶ ἠθική ἀποτελοῦν τὸν κανόνα ἀκόμη καὶ στὶς ἀστικές συγκεντρώσεις, ἀπ' ὅπου, ἐκ πρώτης ὄψεως, φαίνεται νὰ ἀπουσιάζουν παντελῶς. Ἄς φαντασθοῦμε μία γιορτὴ, στήν ὁποία κάποιος, εἴτε ὁ οἰκοδεσπότης εἴτε ἕνας ἀπὸ τοὺς καλεσμένους, φέρεται ὡς ἀφέντης, παραγγέλλοντας ἢ ἐπιδεικνύοντας ἀδιάκριτα τις παραξενιές του. Δὲν θὰ ἐπρόκειτο γιὰ τὸν θάνατο κάθε χαρᾶς, τὸ τέλος κάθε εὐχαρίστησης; Κέφι μπορεῖ νὰ ὑπάρξη μονάχα μεταξύ ἴσων καὶ ἐλευθέρων, μεταξύ ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ διασκεδάσουν μὲ βάση τὰ γούστα τους, σὲ διάφορες ομάδες, κατὰ τὴν ἀρέσκειά τους, οἱ ὁποῖες ὅμως θὰ εὐρίσκωνται ἢ μία κοντὰ στήν ἄλλη καὶ θὰ ρυθμίζουν οἱ ἴδιες τις συναλλαγές τους, διότι ὅταν κυλᾷ ὁ χρόνος μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν θὰ τοὺς φαίνεται πιὸ εὐχάριστος.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἀφηγηθῶ μία προσωπική ἀνάμνηση. Βρισκόμασταν ἐν πλῶ, πάνω σὲ ἕνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἄμορφα καινούργια πλοῖα τὰ ὁποῖα σκίζουν τὰ θηριώδη κύματα μὲ τὴν ταχύτητα τῶν δεκαπέντε καὶ εἴκοσι μιλίων τὴν ὥρα, καὶ διαγράφουν μίαν εὐθεῖα καὶ σταθερὴ γραμμὴ

ἀπὸ ἤπειρο σὲ ἤπειρο, παρὰ τὶς φουρτοῦνες καὶ τὶς τριχυμῖες. Συζητούσαμε στὸ ἐπίστεγο —καὶ γιὰ τί ἄλλο θὰ μπορούσαμε νὰ συζητοῦμε πέρα ἀπὸ τὸ αἰώνιο κοινωνικὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖο μᾶς πνίγει, τὸ ὁποῖο μᾶς πιέζει στὸν λαϊμὸ ὅπως ἡ Σφίγγα τὸν Οἰδίποδα. Ὁ ἀντιδραστικὸς τῆς ὁμάδας δεχόταν μεγάλη πίεση ἀπὸ τοὺς συνομιλητές του —ὄλοι σὲ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο βαθμὸ σοσιαλιστές. Καὶ γυρνᾷ ξαφνικὰ πρὸς τὸν καπετάνιο, τὸν ἀρχηγό, τὸν ἀφέντη, ἐλπίζοντας πὼς θὰ εὔρει σὲ αὐτὸν ἕναν γεννημένο ὑπερασπιστὴ τῶν ὀρθῶν ἀρχῶν: «Ἐδῶ διατάζετε ἐσεῖς! Ἡ ἐξουσία σας δὲν εἶναι ἄραγε ἱερή; Τί θὰ γινόταν τὸ πλοῖο ἐάν δὲν κυβερνιόταν ἀπὸ τὴν σταθερὴ σας βούληση;». Καὶ ὁ καπετάνιος ἀπαντᾷ: «Ἐἴσθε τόσο ἀφελής. Μεταξὺ μας, μπορῶ νὰ σᾶς πῶ πὼς κατὰ κανόνα δὲν χρησιμεύω σὲ τίποτε. Ὁ πηδαλιούχος κρατᾷ τὸ πλοῖο σὲ εὐθεῖα γραμμῇ· ὕστερα ἀπὸ λίγο θὰ τὸν ἀντικαταστήσει ἄλλος πλοηγός, καὶ ὕστερα ἄλλοι, καὶ θὰ ἀκολουθήσουμε κανονικὰ, χωρὶς τὴν δική μου παρέμβαση, τὴν συνήθη πορεία. Στὰ ἀμπάρια, οἱ θερμαστὲς καὶ οἱ μηχανικοὶ δουλεύουν χωρὶς τὴν δική μου βοήθεια, χωρὶς τὴν δική μου γνώμη, καλύτερα ἀπ' ὅ,τι ἂν παρεμβάινα καὶ τοὺς ἔδιδα συμβουλές. Καὶ ὄλο αὐτὸ τὸ πλήρωμα στὰ κατάρτια, ὄλοι αὐτοὶ οἱ ναῦτες γνωρίζουν πολὺ καλὰ τὸ ἔργο τους· καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, τὸ μόνο ποὺ ἔχω νὰ κάνω εἶναι νὰ ἑναρμονίσω τὴν μικρὴ συμβολὴ τῆς ἐργασίας μου μὲ τὴν δική τους, τὴν πιὸ ἐπίπονη, ἂν καὶ λιγώτερο ἀμειβομένη ἀπὸ τὴν δική μου. Ἄναμφιβόλως, μοῦ ἔχει ἀνατεθῆ ἡ καθοδήγηση τοῦ караβιου. Δὲν βλέπετε ὅμως ὅτι πρόκειται γιὰ ἕνα ἀπλὸ ἐπινόημα; Οἱ χάρτες ὑπάρχουν, δὲν τοὺς ἔχω σχεδιάσει ἐγώ. Ἡ πυξίδα μᾶς κατευθύνει, δὲν τὴν ἐφηύρα ἐγώ. Τὸ κανάλι τοῦ λιμανιοῦ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐρχόμαστε καὶ ἐκεῖνου στὸ ὁποῖο θὰ μποῦμε τὸ ἔχουν σκάψῃ ἄλλοι. Καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς πλοῖο, τὸ ὁποῖο δὲν διαμαρτύρεται σχεδὸν

καθόλου στα έγκοιλιά του υπό την πίεση των κυμάτων, τὸ ὁποῖο σείεται μὲ ἐπιβλητικότητα στὴν τρικυμία, ἀρμενίζοντας μὲ σθένος ὑπὸ τοὺς ἀτμούς, δὲν τὸ κατασκευάσα εἰγώ. Ποιός εἶμαι ἄραγε εἰγώ, σὲ σχέση μὲ τοὺς σπουδαίους νεκρούς, τοὺς ἐφευρέτες καὶ τοὺς σοφοὺς, τοὺς προκατόχους μας ποὺ μᾶς ἔμαθαν νὰ διασχίζουμε τὶς θάλασσες; "Ὀλοι ἐμεῖς εἶμαστε οἱ ταπεινοὶ τοὺς ἐταῖροι, καὶ οἱ ναῦτες σύντροφοί μου, ὅπως καὶ ἐσεῖς, οἱ ἐπιβάτες, διότι γιὰ ἐσᾶς καβαλᾶμε τὰ κύματα, καὶ σὲ περίπτωσι κινδύνου ὑπολογίζουμε σὲ ἐσᾶς ὥστε νὰ μᾶς βοηθήσετε ἀδελφικά. Τὸ ἔργο μας εἶναι κοινό, εἶμαστε ἀλληλέγγυοι ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλον!». "Ὀλοι σιώπησαν, καὶ κράτησα ὡς ἀνεκτίμητα στὸν θησαυρὸ τῆς μνήμης μου τὰ λόγια αὐτοῦ τοῦ καπετάνιου, ὅμοιον τοῦ ὁποῖου δὲν πρόκειται πλέον νὰ συναντήσουμε.

Καὶ ἔτσι τὸ πλοῖο αὐτό, ὁ πλωτὸς αὐτὸς κόσμος, στὸν ὁποῖον οἱ τιμωρίες εἶναι ἄγνωστες, φέρει μία παραδειγματικὴ δημοκρατία καταμεσῆς τοῦ Ἰκεανοῦ, παρὰ τὶς ἱεραρχικὲς περιπλοκές. Καὶ δὲν πρόκειται ἐπ' οὐδενὶ γιὰ μεμονωμένο παράδειγμα. "Ὀλοι σας γνωρίζετε, ἔστω ἀπὸ ἀφηγήσεις, σχολεῖα στα ὁποῖα ὁ καθηγητῆς, σὲ πείσμα τῆς αὐστηρότητας τῶν κανόνων, οἱ ὁποῖοι μένουν πάντοτε ἀνεφάρμοστοι, ἔχει ὄλους τοὺς μαθητὲς φίλους καὶ πρόσχαρους συνεργάτες. Ἄν καὶ ἡ ἐξειδικευμένη αὐθεντία τὰ ἔχει προβλέψει ὅλα ὥστε νὰ τιθασύσει τοὺς μικροὺς κατεργάρηδες, ὁ μεγάλος τους φίλος δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ σύνεργα τῆς καταστολῆς· μεταχειρίζεται τὰ παιδιὰ ὡς ἐνηλίκους, ἐπικαλούμενος μονίμως τὴν καλὴ τους θέλησι, τὴν κατανόησή τους γιὰ τὰ πράγματα, τὴν αἴσθησή τους περὶ δικαιοσύνης· καὶ ὅλα ἀνταποκρίνονται χαρμόσυνα. Διαμορφώνεται ἀκολούθως μία μικροσκοπικὴ ἀναρχικὴ κοινωνία, πραγματικὰ ἀνθρώπινη, παρόλο ποὺ οἱ πάντες στὸν περιβάλλοντα κόσμο φαίνεται νὰ συνασπίζονται

ὥστε νὰ παρεμποδίσουν τὴν ἐκκόλαψη: νόμοι, κανονισμοί, κακὰ παραδείγματα, δημόσια ἀνηθικότητα.

Ξεπηδοῦν ὡς ἐκ τούτου ἀδιάκοπα ἀναρχικὲς ὁμάδες, παρὰ τὶς ἀπαρχαιωμένες προκαταλήψεις καὶ τὸ ἀπονενεκρωμένο κῦρος τῶν παλαιῶν ἠθῶν. Ὁ καινούργιος μας κόσμος ἀπλώνεται γύρω ἀπὸ ἐμᾶς, σὰν νὰ βλασταίνη ἕνας νέος ἀνθὸς στὰ κατάλοιπα τῶν ἐποχῶν. Ὅχι μονάχα δὲν εἶναι χιμαιρικός, ὅπως ἰσχυρίζονται διαρκῶς, ἀλλὰ ἤδη ξεπροβάλλει ὑπὸ χιλιάδες μορφές· καὶ εἶναι τυφλὸς ὅποιος δὲν μπορεῖ νὰ τὸν παρατηρήσῃ. Τούναντίον, χιμαιρική καὶ ἀνέφικτη κοινωνία εἶναι ἀκριβῶς τὸ πανδαιμόνιο στὸ ὁποῖο ζοῦμε. Θὰ μὲ δικαιολογήσετε ὅμως διότι δὲν ὑπερενέτεινα τὴν κριτικὴ —πρᾶγμα ἐξ ἄλλου τόσο εὐκολο— σὲ σχέση μὲ τὸν τωρινὸ κόσμο, ὅπως τὸν ἔχει διαμορφώσει ἡ αὐτοαποκαλυμμένη ἀρχὴ τῆς αὐθεντίας καὶ ὁ λυσσαλέος ἀγώνας γιὰ τὴν ὑπαρξή. Ὅμως ἐν τέλει, ἐὰν εἶναι ἀληθὲς πῶς, βάσει τοῦ ἰδίου τοῦ ὀρισμοῦ, μία κοινωνία ἀποτελεῖ ὁμάδωση ἀτόμων τὰ ὁποῖα συμπύσσονται καὶ συγκεντρώνονται γιὰ τὴν κοινὴ εὐημερία, δὲν μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε δίχως παραλογοισμὸ πῶς ἡ περιβάλλουσα χαοτικὴ μᾶζα συνιστᾷ μία κοινωνία. Σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπερμάχους τῆς —διότι κάθε λανθασμένη ὑπόθεση ἔχει τοὺς δικούς της— ἔχει ὡς σκοπὸ τὴν ἀπόλυτη τάξη, μέσῳ τῆς ἱκανοποίησης τῶν συμφερόντων ὄλων. Δὲν πρόκειται ἄραγε γιὰ περίγελω, ὅταν στὸν κόσμο αὐτὸν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ βλέπουμε μία διατεταγμένη κοινωνία μὲ συνεχῆ ἐναλλαγὴ ἀπὸ ἐμφύλια δράματα, φόνους καὶ αὐτοκτονίες, βία καὶ πυροβολισμούς, μαρασμὸ καὶ ἀσιτία, κλοπές καὶ κάθε εἶδους ἀπάτες, χρεωκοπίες, καταρρεύσεις, πτωχεύσεις; Ποίος ἀπὸ ἐμᾶς, φεύγοντας ἀπὸ ἐδῶ, δὲν θὰ δῆ νὰ ὀρθώνονται πλάι του τὰ φαντάσματα τῆς ἐξαχρείωσης καὶ τῆς πείνας; Στὴν Εὐρώπη μας ὑπάρχουν πέντε ἑκατομμύρια ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι περι-

μένουν απλώς ένα σήμα ώστε να εκτελέσουν άλλους ανθρώπους, να κάψουν σπίτια και σοδειές· άλλα δέκα εκατομμύρια άνθρωποι, εκτός στρατώνων, παραμένουν σε επιφυλακή με την σκέψη να ολοκληρώσουν το ίδιο καταστροφικό έργο· πέντε εκατομμύρια δυστυχείς ζουν ή έστω φυτοζωούν στις φυλακές, καταδικασμένοι με διάφορες ποινές, δέκα εκατομμύρια πεθαίνουν κάθε χρόνο από πρόωρους θανάτους και τριακόσια εβδομήντα εκατομμύρια άνθρωποι —τριακόσια πενήντα, για να μην πούμε όλοι— τρέμουν εντός της δικαιολογημένης αβεβαιότητας για το αύριο: παρά την απεραντοσύνη του κοινωνικού πλούτου, ποιός από εμάς μπορεί να έγγυθη πώς μία ξαφνική μεταστροφή της μοίρας δεν θα του αφαιρέσει το βίος του; Πρόκειται για γεγονότα τα οποία κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει, και θαρρώ πώς θα έπρεπε να έμπνεύσουν σε όλους μας την βέβαιη απόφαση να αλλάξουμε αυτήν την συνθήκη, έμπλεοι διαρκών επαναστάσεων.

Κάποτε είχα την ευκαιρία να συνομιλήσω με έναν ύψηλόβαθμο δημόσιο υπάλληλο, ο οποίος είχε βυθιστεί στην ρουτίνα της ζωής, στον κόσμο εκείνων που θεσπίζουν τους νόμους και τις ποινές. Και του έλεγα: «Υπερασπισθήτε λοιπόν την κοινωνία σας! —Πώς θέλετε άραγε να την υπερασπισθώ, δεν είναι υπερασπίσιμη». Και όμως επιδέχεται υπερασπίσεως· με επιχειρήματα ωστόσο τα οποία δεν είναι δίκαια: με ξυλοκοπήματα,³⁵ μουντρούμια, θανατικές ποινές.

Από την άλλη, εκείνοι οι όποιοι της επιτίθενται μπορούν να το κάνουν με έντελως ήσυχη την συνείδησή τους. Αναμφίβολως, η κίνηση της αλλαγής θα επιφέρει βία και επαναστάσεις· μήπως όμως και ο περιβάλλον κόσμος είναι κάτι άλλο από

³⁵. [«Schlague»: όρος από τον άλλοτινο γερμανικό και αυστριακό στρατό, ο όποιος αποδίδει το ξυλοκόπημα ενός τιμωρημένου].

συνεχιζόμενη βία και διαρκής επανάσταση; Και στην έναλλακτική λύση του κοινωνικού πολέμου, ποιοί θα είναι άραγε οι υπεύθυνοι άνθρωποι; Έκείνοι οι οποίοι διακηρύττουν μία εποχή δικαιοσύνης και ισότητας για όλους, χωρίς διακρίσεις μεταξύ τάξεων και ατόμων, ή εκείνοι οι οποίοι επιθυμούν να διατηρήσουν τον διχασμό και ως εκ τούτου τὰ μίση ανάμεσα στις κάστες, εκείνοι οι οποίοι προσθέτουν στους κατασταλτικούς νόμους νέους κατασταλτικούς νόμους και μπορούν να επιλύσουν τὰ προβλήματα μονάχα με τὸ πεζικό, τὸ ἵππικό και τὸ πυροβολικό; Ἡ ἱστορία μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βεβαιώσουμε ἀπόλυτα πὼς ἡ πολιτικὴ τοῦ μίσους γεννᾷ πάντοτε τὸ μῖσος, ἐπιδεινώνει μοιραῖα τὴν γενικὴ κατάσταση, προκαλεῖ ὀλοκληρωτικὴ οικονομικὴ καταστροφή. Πόσα κράτη ἄραγε δὲν ἔχουν χαθῆ με αὐτὸν τὸν τρόπο, καταπιεστές ἀλλὰ και καταπιεζόμενοι; Θὰ καταστραφοῦμε ὡς ἐκ τούτου και ἐμεῖς με τὴν σειρά μας;

Ἐλπίζω πὼς ὄχι, χάρη στὴν ἀναρχικὴ σκέψη ἡ ὁποία ἀναφαίνεται ὄλο και πιὸ πολὺ, ἀνανεώνοντας τὴν ἀνθρώπινη πρωτοβουλία. Ἐσᾶς τοὺς ἴδιους ἐξ ἄλλου — ἐὰν δὲν εἴστε ἔστω ἀναρχικοὶ — δὲν σᾶς ἐκφράζει καίρια ὁ ἀναρχισμός; Ποιὸς ἀπὸ ἐσᾶς, στὴν ψυχὴ και τὴν συνείδησή του, θὰ θεωρήσῃ πὼς εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ τὸν γείτονά του και δὲν θὰ ἀναγνωρίσῃ σὲ ἐκεῖνον τὸν ἀδελφὸ και τὸν ἴσο του; Ἡ ἠθικὴ τὴν ὁποίαν ἔχουμε διακηρύξῃ τόσες πολλὰς φορὲς ἐν προκειμένῳ, με λόγια περισσότερο ἢ λιγώτερο συμβολικά, θὰ καταστῆ φυσικὰ μία πραγματικότητα. Διότι ἐμεῖς, ἀναρχικοὶ γάρ, γνωρίζουμε πὼς αὐτὴ ἡ ἠθικὴ τῆς ἀπόλυτης δικαιοσύνης, τῆς ἐλευθερίας και τῆς ἰσότητος, εἶναι πράγματι ἡ ἀληθινή, και τὴν βιώνουμε στὸ πετσί μας, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοί μας εἶναι ἀβέβαιοι. Δὲν εἶναι σίγουροι ἐὰν ἔχουν δίκιο· κατὰ βάθος, εἶναι πεπεισμένοι πὼς σφάλουν, και ἐκ τῶν προτέρων μᾶς παραδίδουν τὸν κόσμον.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

MARTIN ZEMLIAK

Ο ΡΕΚΛΥ, ΟΙ ΑΝΑΡΧΙΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΜΑΡΞΙΣΤΕΣ¹

Ο Ρεκλύ χαρακτηρίζεται ως ένας από τους θεωρητικούς τής αναρχίας. Μπορούμε ωστόσο να επισημάνουμε κάποιες αντιφάσεις μεταξύ τής ευκαιριακής του παρουσίας στον ελευθεροτεκτονισμό και του αναρχισμού του² μεταξύ του ελευθεροαλισμού του στα 1870 και του μετέπειτα αντικοινοβουλευτισμού του· μεταξύ τής αφοσίωσής του στον Μπακουΐν

¹ [Martin Zemliak, «Reclus, les anarchistes et les marxistes». Έδημοσιεύθη στὸ *Hérodote*, 22(1983), σσ. 98-106. Τὸ ὄνομα Martin Zemliak εἶναι ψευδώνυμο τοῦ Γάλλου συγγραφέα Frank Mitz].

² Ὁ Λ. Καμπιόν, [Léo Campion, 1905-1992, Γάλλος καλλιτέχνης, συγγραφέας, αναρχικὸς καὶ μασόνος], στὸ σύγγραμμά του *Οἱ ἀναρχικοὶ στὸν ελευθεροτεκτονισμό*, βεβαιώνει πὼς ὁ Ρεκλύ ἦταν ἔνθερμος μασόνος. L. Campion, *Les Anarchistes dans la franc-maçonnerie, Culture et liberté*, Μασσαλία 1969. Ὁ Ρεκλύ ὡστόσο, στὸ προλογικὸ σημείωμά του στὸ κείμενο «Ἡ ἀναρχία», ἀναφέρει: «Τὰ λόγια ποὺ ἀκολουθοῦν ἔχουν ἐκφωνηθῆ τὸ 1894 στὴν τεκτονικὴ στοὰ τῶν «Φίλων φιλανθρώπων» τῶν Βρυξελλῶν, παρόλο ποῦ, ἐδῶ καὶ τριάντα ἔξι χρόνια, ὁ ὁμιλητὴς, ἀπλὸς «μαθητευόμενος», λόγῳ ἀρχῶν δὲν συνεργάσθηκε ποτὲ σὲ καμμία δραστηριότητα τῆς κλειστῆς ἐταιρείας τῶν ελευθεροτεκτόνων». [Ὅρα σ. 13 τοῦ κειμένου τοῦ Ρεκλύ]. Ὅρα ἐπίσης [P. Reclus], *Les Frères Élie et Élisée Reclus ou du protestantisme à l'anarchisme*, Les Amis d'Élisée Reclus, Παρίσι 1964, σ. 59.

και τῆς αὐστηρῆς κριτικῆς τοῦ Μπακοῦνιν πρὸς αὐτὸν και τὸν ἀδελφὸ του:³ « Ἄν και ἤμασταν σύμφωνοι ὡς πρὸς τὶς ἀρχές, πολὺ συχνά, σχεδὸν πάντοτε, διαφωνούσαμε ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ὑλοποίησής τους. Ἐκεῖνοι ἐξ ἄλλου, ὅπως και ἡ φίλη τους, πίστευαν —τουλάχιστον ἐδῶ και δύο χρόνια— στὴν δυνατότητα συμβιβασμοῦ τῶν συμφερόντων τῆς μπουρζουαζίας με τὶς νόμιμες διεκδικήσεις τοῦ προλεταριάτου».⁴

Ὁ Μπακοῦνιν ὠστόσο κατέστησε τὸν Ρεκλύ (ὅπως και τὸν Καφιέρο⁵) κληροδόχο του, ἐνῶ ὁ Ρεκλύ ἦταν ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος προέβη στὴν ἐπιλογή τῶν χειρογράφων τοῦ Μπακοῦνιν, τὰ ὁποῖα ἐξέδωσε τὸ 1882 ὑπὸ τὸν τίτλο *Θεὸς και κράτος*.⁶

Ἡ ἔκδοση και μόνο τοῦ κειμένου αὐτοῦ —τοῦ πιὸ γνωστοῦ και πολυδημοσιευμένου ἀναρχικοῦ κειμένου— ἀρκεῖ ὥστε νὰ ἀναδειχθῇ ὁ ρόλος τοῦ Ρεκλύ. Τὴν ἴδια διορατικότητα εἶχε και ὡς πρὸς τὸν Κροπότκιν, τοῦ ὁποῖου ἐπέλεξε διάφορα ἄρθρα και τὰ ἐξέδωσε τὸ 1885, με δικό του πρόλογο, ὑπὸ τὸν τίτλο *Λόγια ἐνὸς ἐξεγηγμένου*.⁷ Λίγα χρόνια ἀργότερα, ὁ

³. [Élie Reclus, 1827-1904, μεγαλύτερος ἀδελφὸς τοῦ Ἐλιζέ Ρεκλύ, ἐθνολόγος και δημοσιογράφος με ἐπαναστατικὴ δράση].

⁴. Τέλη 1871, «Ἀρχεῖα Μπακοῦνιν. I», σ. 245. [Ὡς «φίλη τους» ἔνοεε τὴν Γαλλίδα μυθιστοριογράφο και δημοσιογράφο Ἄντρέ Λεὸ (ψευδώνυμο τῆς Leodile Champsieux, 1832-1900), με ἐνεργὸ ρόλο στὴν Παρισινὴ Κομμούνα και ἐν γένει ἐπαναστατικὴ δράση].

⁵. [Carlo Cafiero, 1846-1892. Ἴταλὸς νομικὸς και ἀναρχικὸς, ὁπαδὸς τοῦ Μπακοῦνιν, με σημαντικὴ δράση στὴν κίνηση τῆς ἐμπρακτοῦς προπαγάνδας].

⁶. [M. Bakounine, *Dieu et l'Etat*, Imprimerie Jurassienne, Γενεύη 1882, και ἐν συνεχείᾳ, με πρόλογο τοῦ Ρεκλύ και τοῦ Καφιέρο, Imprimerie G. Pessaux, Παρίσι 1892].

⁷. [P. Kropotkine, *Paroles d'un Révolté*, συλλογὴ ἀρθρῶν δημοσιευμένων ἀρχικὰ στὴν ἐφημερίδα *Le Révolté*].

Ρεκλύ έκανε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ ἓνα ἄλλο βιβλίο τοῦ Κροπότκιν, τὸ ὁποῖο ἐξ Ἰσου προλόγισε καὶ ἐξέδωσε ὑπὸ τὸν τίτλο Ἡ κατάκτηση τοῦ φωμιοῦ.⁸

Ἔθεν ἂν καὶ ὁ Ρεκλύ σημάδεψε μὲ τὴν προσωπικότητά του τρία θεμελιώδη ἔργα τοῦ ἀναρχισμοῦ, οἱ ιδέες του ἔχουν σχεδὸν ξεχαστῆ.⁹

Ὁ Μπακοῦνιν, σὲ μία ἐπιστολὴ τοῦ 1875 πρὸς τὸν Ρεκλύ, ἀναφέρει: «Βέβαια, ἔχεις δίκιο, ἡ ἐπανάσταση, γιὰ τὴν ὥρα, ἔχει ξαναπέση σὲ λήθαργο· ξαναγυρνᾶμε στὴν περίοδο τῶν ἐξελίξεων, ἤτοι σὲ ἐκείνη τῶν ὑπογεῖων ἐπαναστάσεων, τῶν ἀοράτων καὶ συχνὰ μάλιστα ἀνεπαισθήτων».¹⁰

Ὁ ἴδιος δὲ ὁ Ρεκλύ ἐπισημαίνει τὴν ἀποψη αὐτὴν στὸν πρόλογο τῆς Κατάκτησης τοῦ φωμιοῦ: «Σαφῶς, ἡ ἐπικείμενη ἐπανάσταση, ὅσο σημαντικὴ καὶ ἂν εἶναι στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν θὰ διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἐπαναστάσεις ὥστε νὰ ἐπιτελέση κάποιο ἀπότομο ἄλλα: τὴν σταθμίζει ἡ φύση. Μποροῦμε ὁμως νὰ ἰσχυρισθοῦμε πῶς, μὲ χίλια δυὸ φαινόμενα, μὲ χίλιες δυὸ βαθιεῖς ἀλλαγές, ἡ ἀναρχικὴ κοινωνία εὑρίσκεται ἤδη, ἐδῶ καὶ καιρό, σὲ πλήρη ἀνάπτυξη».¹¹

⁸. [P. Kropotkin, *La Conquête du pain*, Tresse et Stock, Παρίσι 1892].

⁹. Βλ. τὸ σχόλιο τοῦ Μωρίς Ζουαγιέ γιὰ τὸ κείμενο «Ἡ ἐξέλιξη, ἡ ἐπανάσταση καὶ τὸ ἀναρχικὸ ἰδανικόν», στὴν «Le Monde Libertaire» τῆς 19^α Ἀπριλίου τοῦ 1979.

¹⁰. «Ἀρχεῖα Μπακοῦνιν. V», καὶ A. Lehning, *Michel Bakounine et les autres*, 10/18, Παρίσι 1976.

¹¹. [P. Kropotkin, *La Conquête du pain*, ἔνθα ἀνωτέρω].

Στὸ μοναδικό του πολιτικό ἔργο —πέρα ἀπὸ τὶς μπρο-
σοῦρες— τὸ σύγγραμμά του *Ἡ ἐξέλιξη, ἡ ἐπανάσταση καὶ*
τὸ ἀναρχικό ἰδανικό, τὸ ὁποῖο ἐξεδόθη τὸ 1897, ὁ Ρεκλὺ
παρουσιάζει διεξοδικὰ τὴν δική του θεώρηση: «Χρειάζεται
νὰ εἴμαστε δύσπιστοι ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὴν ἤδη θεσμισμένη
ἐξουσία ἀλλὰ ἀκόμη καὶ γιὰ ἐκείνη ἢ ὁποῖα εὐρίσκεται στὰ
σπάργανα».¹²

Ὡς πρὸς τὶς κοινοτιστικὲς ἀπόπειρες ἀναφέρει: «Υἱπῆρχε
ἡ σταθερὴ βούληση νὰ μεταμορφωθῆ ὁ κόσμος καὶ μετεμορ-
φῶθη ἀπλῶς σὲ ἓνα ταπεινὸ παντοπωλεῖο. Ἐν τούτοις, οἱ
μελετηροὶ καὶ εἰλικρινεῖς ἀναρχικοὶ μποροῦν νὰ ἀντλήσουν
ἓνα πολὺ σπουδαῖο μάθημα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἀμέτρητους συ-
νεταίρισμούς».¹³

Τὸ τελευταῖο κεφάλαιο εἶναι χαρακτηριστικὸ ὡς πρὸς τὴν
χροιά του: «Δὲν ἐξαπατώμεθα μὲ ψευδαισθήσεις: γνωρίζουμε
πῶς ὁ ὀριστικός θρίαμβος θὰ μᾶς κοστῖση ἀκόμη περισσότερο
αἷμα, περισσότερη κούραση καὶ ἄγχος. Στὴν Διεθνῆ τῶν κα-
ταπιεσμένων ἀπαντᾶ μία Διεθνῆς τῶν καταπιεστών».¹⁴

Ἡ εὐκρίνεια τοῦ Ρεκλὺ ἐρμηνεύει καὶ τὴν σχέση του ὡς
πρὸς τὴν ἐπαναστατικὴ βία: ὑπομονή, ἠθικὴ καὶ ἀνοχή:

«Εἴτε θὰ εἶσαι ὑπερασπιστὴς τῆς δικαιοσύνης εἴτε συ-
νένοχος στὸ ἔγκλημα· δὲν ὑπάρχει μέση λύση. Ὡς πρὸς
αὐτό, καθὼς καὶ γιὰ ὄλα τὰ ἄλλα κοινωνικὰ ζητήμα-
τα, τίθεται ἐπίσης τὸ μεῖζον ἐρώτημα τὸ ὁποῖο συζη-
τοῦν ὁ Τολστόη καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἀναρχικοί, ἤτοι τῆς
ἀντίστασης ἢ ὄχι στὸ κακό. Ἀπὸ τὴν πλευρά μας, ἔχου-

¹². É. Reclus, *L'Évolution, la révolution et l'idéal anarchiste*,
Stock, Παρίσι 1903, σ. 113.

¹³. Αὐτόθι, σ. 197.

¹⁴. [Αὐτόθι, σ. 289].

με την άποψη πώς ο θιγόμενος ό όποιος δέν άντιστέκεται παραδίδει έκ τών προτέρων τούς ταπεινούς και τούς φτωχούς στους καταπιεστές και στους πλουσίους. Άντισταθίτε χωρίς μίσος, χωρίς πνεύμα άγανάκτησης και έκδίκησης, με όλη την γαλήνια πραότητα του φιλοσόφου και την ένδόμυχη βούληση του καθενός για τις πράξεις του, αλλά άντισταθίτε».¹⁵

«Άπό επαναστατικής άπόψεως, έπιφυλάσσομαι να συνηγορήσω ύπέρ της βίας, και λυπούμαι όταν ώρισμένοι φίλοι, καθοδηγούμενοι από τό πάθος, αφήνονται στην ιδέα της έκδίκησης, την τόσο λίγο επιστημονική και στείρα. Η ένοπλη ώστόσο υπεράσπιση ενός δικαίωματος δέν συνιστά βία».¹⁶

«Καθημερινά έπιτελούνται τόσες άδικίες, άτιμίες, άτομικές και συλλογικές κτηνωδίες, ώστε δέν θα προκαλέση καμία έκπληξη όταν θα δούμε να βλασταίνη άκλόνητα μία σοδειά από μιση... και τό μίσος είναι πάντοτε τυφλό».¹⁷

¹⁵. [É. Reclus, «L'anarchie et l'église», 1^η δημ. 1900, στο *Supplément littéraire*, 3[19-20], της έφημερίδας *Temps nouveaux*].

¹⁶. Έπιστολή [του Ρεκλύ] πρός τον Ρίτσαρντ Χήθ, [Richard Heath, 1831-1912, Άγγλος συγγραφέας με χριστιανικές πεποιθήσεις, συνεργάτης του Ρεκλύ], της 18^{ης} Φεβρουαρίου του 1883, στο É. Reclus, *Correspondance. II*, Librairie Schleicher Frères, Παρίσι 1911, σ. 279.

¹⁷. [Έπιστολή του Ρεκλύ πρός τον Χένρι Ρόορντα βάν Έϋσίνγκα, (Henri Roorda van Eysinga, 1870-1925, Όλλανδός μαθηματικός, με σημαντικό έργο στην άντιαυταρχική παιδαγωγική)], της 25^{ης} Μαρτίου του 1892, στο É. Reclus, *Correspondance. III*, [Alfred Costes, Παρίσι 1915], σσ. 108-109.

«Βέβαια, θαυμάζω τὸν ἀκέραιο χαρακτήρα τοῦ Ραβασόλ,¹⁸ ὅπως ἀνεδείχθη μέσα ἀπὸ τὶς μάχες μὲ τὴν ἀστυνομία. Εἶναι αὐτονόητο πὼς θεωρῶ κάθε ἐξέγερση ἐνάντια στὴν καταπίεση ὀρθὴ καὶ δίκαιη πράξη. “Ἐνάντια στὴν ἀδικία, ἡ διεκδίκηση εἶναι αἰώνια”. Ἐὰν ἰσχυρισθοῦμε ὅμως πὼς “τὰ βίαια μέσα εἶναι καὶ τὰ μόνον πράγματι σοβαρά”, ὦ, ὅχι, εἶναι σὰν νὰ λέμε πὼς ὁ θυμὸς εἶναι πιὸ σοβαρὸς ἀπὸ τὴν λογικὴ σκέψη! Ἐχει βέβαια λόγο ὑπαρξης, ἔχει τὴν δική του κανονικότητα, ἡ σταδιακὴ ὅμως διείδυση τοῦ λόγου καὶ τῆς στοργῆς στὴν σκέψη ἔχει μία ἐντελῶς διαφορετικὴ δύναμη. Ἐξ ὀρισμοῦ ἀκόμη, ἡ παρορμητικὴ βία βλέπει μονάχα τὸν σκοπὸ, προκαταλαμβάνει τὴν δικαιοσύνη μὲσω τῆς ἀδικίας· τὰ βλέπει “κόκκινα”, ἤτοι τὸ μάτι χάνει τὴν καθαρότητά του· τοῦτο βέβαια δὲν σημαίνει ἐπ’ οὐδενὶ πὼς τὸ πρόσωπο τοῦ Ραβασόλ, ὅπως τὸ ἀντιλαμβάνομαι ἀλλὰ καὶ ὅπως τὸ ἀναπαριστᾷ ὁ θρυλός, δὲν ἀποτελεῖ μία πολὺ σπουδαία μορφή».¹⁹

Ἐχει ἐνδιαφέρον νὰ τονίσουμε τὴν ἀξία τὴν ὁποῖαν ἀποδίδει ὁ Ρεκλὺ σὲ ζητήματα ἠθικῆς καὶ στὴν πνευματικότητα. Μποροῦμε ἄραγε νὰ διαμορφώσουμε μία ἠθικὴ χωρὶς Θεό; Ὅχι.

¹⁸. [Ravachol, 1859-1892. Γάλλος ἀναρχικός, ὁ ὁποῖος ἐθανατώθη διὰ ἀποκεφαλισμοῦ ὕστερα ἀπὸ βομβιστικὴ ἐνέργεια σὲ ἐστιατόριο τῶν Παρισίων τὴν 30^ῆ Μαρτίου τοῦ 1891].

¹⁹. [Ἐπιστολὴ τοῦ Ρεκλὺ πρὸς τὴν Λίλλυ Ζίμπελιν-Βίλμερντινγκ, (Lilly Wilmerding, Ἀμερικανίδα φίλη τοῦ Ρεκλὺ, σύζυγος τοῦ Γάλλου ἐπαναστάτη Ἀλμπερτ Ζίμπελιν)], τῆς 7^{ης} Ἰουνίου τοῦ 1892, στὸ Ἐ. Reclus, *Correspondance. III*, ἐνθα ἀνωτέρω, σ. 118.

«Δὲν εἶναι οὔτε καὶ θὰ εἶναι ἐφικτὸ νὰ διαμορφώσουμε μία λαϊκὴ ἠθικὴ μονάχα βάσει τῆς λογικῆς... Ἐνα κάδρο ἀπὸ μόνο του δὲν ἀποτελεῖ πίνακα· ἡ πλέον ὀξυδερκῆς λογικὴ, συνοδευομένη ἀπὸ ὄλες τὶς καλῆς “λογικῆς” τοῦ κόσμου, δὲν θὰ μᾶς διδάξῃ ἐπ’ οὐδενὶ τὴν τέχνη τῆς συμπεριφορᾶς· γιὰ τὴν ἀπαρχὴ τῆς ἠθικῆς μας εἶναι ἀπαραίτητες ὄλες οἱ δυνάμεις τοῦ ἐμβίου ὄντος. Καὶ ἀνάμεσα στὶς δυνάμεις αὐτὲς εὐρίσκονται ἀκριβῶς ἐκεῖνες τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, οἱ ὁποῖες ἀναμειγνύονται ὑπὸ διαφόρους τρόπους μὲ τὴν θρησκεία τῶν προγόνων μας. Οἱ δυνάμεις αὐτὲς εἶχαν χρησιμοποιηθῆ μὲ λάθος τρόπο, καθὼς χάνονταν στὴν λατρεία τοῦ ἀγνώστου...

Τὸ κοινὸ καλὸ, μὲ ἄλλα λόγια ἡ εὐτυχία ὄλων τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἀδελφῶν μας, θὰ ἀποτελέσῃ φυσικῶ τῷ τρόπῳ τὸ ἰδιαιτέρου ἀντικείμενο τῆς ἀνανεωμένης μας ὑπαρξῆς. Θὰ ἔχουμε ὡς ἐκ τούτου τὴν θρησκεία μας, ἡ ὁποία δὲν θὰ εὐρίσκειται πλέον σὲ καμμία ἀσυμφωνία μὲ τὴν λογικὴ, καὶ ἡ θρησκεία αὐτή, ἡ ὁποία ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι καθόλου νέα καὶ ἀνέκαθεν ἐφαρμόζεται ἀπὸ τοὺς ἀρίστους, ἐμπεριέχει ὄλα ὅσα οἱ παλαιῆς θρησκείες ἐξελάμβαναν ὡς καλὸ».²⁰

«Βέβαια, θὰ ἦταν μεγάλη αὐταπάτη ἐάν, ὑπὸ τὸν ζῆλο τοῦ ἐνθουσιασμοῦ μας, ὑπολογίζαμε σὲ μία ξαφνικὴ ἐξέλιξη τῶν ἀνθρώπων ὅπως τὴν ἐκλαμβάνει ἡ ἀναρχία. Γνωρίζουμε ὅτι ἡ ἐκπαίδευσή τους, μέσα ἀπὸ τὶς προκαταλήψεις καὶ τὰ φέμματα, θὰ τοὺς κρατήσῃ

²⁰. [Ἐπιστολὴ τοῦ Ρεκλύ πρὸς τὸν στὸν Πῶλο Τζέλ, (Paul Gsell, 1870-1947, Ἑλβετὸς θεωρητικὸς τῆς τέχνης)], τῆς 1^{ης} Δεκεμβρίου τοῦ 1905, αὐτόθι, σ. 324.

για καιρό ακόμη στην δουλεία. Ποιά θα είναι άραγε ή “σπειρα” του πολιτισμού μέσω της οποίας θα μπόρουν να ξεσηκωθούν, πριν να κατανοήσουν τελικώς πώς μπόρουν να ξεπεράσουν τους φραγμούς και τις άλυσίδες; Τό άγνοούμε αλλά, κρίνοντας από τό παρόν, ή όδός αύτή δέν είναι πολύ μακρινή...

“Όπως και άν έχουν τά πράγματα, τί και άν μās χωρίζουν έτη, δεκαετίες ή αιώνες από την όριστική επανάσταση, συνεχίζουμε σταθερά και με πίστη στο έργο τό όποιο ξεκινήσαμε, μελετώντας με ένδιαφέρον την σύγχρονη Ιστορία, χωρίς ώστόσο να λαμβάνουμε κάποια θέση ή όποία θα μπόρουν να μās αναγκάσει να προδώσουμε τις πεποιθήσεις μας».²¹

‘Ο Κροπότκιν έχει περιγράψει χαρακτηριστικά τόν Ρεκλύ ως «τόν τύπο του γνησίου πουριτανού άναφορικά με τόν τρόπο ζωής και, σε επίπεδο διανόησης, τόν τύπο του Γάλλου έγκυκλοπαιδιστού φιλοσόφου του 18^{ου} αιώνος· τόν άνθρωπο ό όποιος έμπνέει τους άλλους αλλά δέν έχει κατευθύνη ούτε θα κατευθύνη ποτέ κανέναν, ως τόν άναρχικό του όποίου ό άναρχισμός συνιστά άπλώς την έπιτομή της πλατειάς και βαθειάς του γνώσης των έκδηλώσεων της ανθρώπινης ζωής υπό όλες τις κλιματικές συνθήκες και σε όλες τις περιόδους του πολιτισμού».²²

Στις ήμέρες μας τά άναρχικά έργα του Ρεκλύ, έκτός από την πρόσφατη επανέκδοση του συγγράμματος *‘Η εξέλιξη*, ή

²¹. É. Reclus, *L'Évolution legale et l'anarchie*, Bibliothèque des Temps nouveaux, Παρίσι 1895.

²². P. Kropotkine, *Autour d'une vie*, [1^η έκδ. 1902], Stock, Παρίσι 1971, σσ. 303-304.

επανάσταση και τὸ ἀναρχικὸ ἰδανικόν, σπανίως ἐμφανίζονται στὸν ἐλευθεριακὸ τύπο.

Ἴσως ἡ μεγαλύτερη ἐπίδραση τοῦ Ρεκλύ νὰ ἐντοπίζεται στὴν Ἰσπανία: τὰ γεωγραφικὰ καὶ τὰ ἀναρχικά του συγγράμματα εὐρίσκονται στὶς περισσότερες συλλογικὲς ἀναρχο-συνδικαλιστικὲς βιβλιοθῆκες, ἐνῶ πολλοὶ στρατευμένοι ἔχουν πάρῃ τὸ ὄνομά του. Κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τοῦ 1936-1939,²³ ἡ *Νέα παγκόσμια γεωγραφία καὶ Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ γῆ* κάηκαν εἴτε ἀπὸ τοὺς κομμουνιστὲς²⁴ εἴτε ἀπὸ τοὺς φρανκικοὺς.²⁵ Ὑστερα ἀπὸ τὸν πόλεμο, ὁ ἀναρχικὸς συγγραφέας Φελίπε Ἀλαϊθ²⁶ στηρίχθηκε στὸν Ρεκλύ ὥστε νὰ ἐκδώσῃ μία σειρὰ ἀπὸ κοινωνικο-οικονομικὲς μπροσοῦρες.

Ὁ Ρεκλύ καὶ οἱ μαρξιστὲς

Ὁ Ρεκλύ δὲν εἶχε καμμία ἄμεση σχέση μὲ τοὺς Μάρξ καὶ Ἐνγκελς, οἱ ὁποῖοι ὡστόσο τοῦ ἄσκησαν πολὺ σκληρὴ κριτικὴ:

Μάρξ: «Ὅσα σκέφτονται οἱ σοσιαλιστὲς οἱ ὀμιλοῦντες τὴν γαλλικὴν μὲ διασκεδάζουν ἀπάνταστα. Τοὺς σοσιαλιστὲς αὐτοὺς τοὺς «ὀμιλοῦντες τὴν γαλλικὴν» τοὺς ἀντιπροσωπεύουν ἐννοεῖται ἡ θλιβερὴ μορφή τῶν ἀδελφῶν Ρεκλύ (μυστικοί

²³. [Ὁ ἰσπανικὸς ἐμφύλιος, 17^η Ἰουλίου τοῦ 1936-1^η Ἀπριλίου τοῦ 1939].

²⁴. Στὴν πόλη Ἀρτέσα ντὲ Νερίντα. Ὅρα F. Mintz, *L'Autogestion dans l'Espagne révolutionnaire*, Maspero, Παρίσι 1980, σ. 33.

²⁵. Στὴν πόλη Ἄρκος ντὲ λά Φροντέρα. Ὅρα M. Temblador, *Recuerdos de un libertario andaluz*, Βαρκελώνη 1980, σ. 33.

²⁶. [Felipe Alaiz, 1887-1959. Ἰσπανὸς συγγραφέας καὶ ἐκδότης].

συνιδρυτές της Συμμαχίας²⁷ και παντελῶς ἄγνωστοι σὲ ὄ,τι σχετίζεται μὲ τὰ σοσιαλιστικά ἔργα)».²⁸

Ἐνγκελς: «Ὁ Ἐλιζὲ εἶναι ἕνας μέτριος ἀντιγραφῆας καὶ τίποτε ἄλλο. Δοθέντος πῶς αὐτὸς καὶ ὁ ἀδελφός του ἔχουν συμμετάσχη στὴν δημιουργία τῆς μυστικῆς Συμμαχίας, ἐὰν θέλη μπορεῖ νὰ σοῦ διηγηθῆ περισσότερες ἀλήθειες σὲ σχέση μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀπ' ὄ,τι θὰ μπορούσες ἐσὺ νὰ τοῦ πῆς. Ἄν ἀνήκη ἢ ὄχι στὸ στρατόπεδο τῶν τύπων αὐτῶν δὲν ἔχει καμμία ἀπολύτως σημασία· πολιτικά εἶναι ἄλλοπρόσαλλος καὶ ἀνίκανος».²⁹

²⁷. [Ὁ Ρεκλύ καὶ ὁ Μπακοῦνιν ἐγκατέλειψαν τὴν Ἐνωση γιὰ τὴν Εἰρήνη καὶ τὴν Ἐλευθερία (ἔνωση διαφόρων προσωπικοτήτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Οὐγκώ [Victor Hugo, 1802-1885, ὁ Μίλλ [John Stuart Mill, 1806-1873, Ἐγγλέζος πολιτικός καὶ φιλόσοφος τοῦ ὠφελιμισμού] καὶ ὁ Μπλάν (Louis Blanc, 1811-1882, Γάλλος σοσιαλιστής καὶ ἱστορικός) ὕστερα ἀπὸ τὸ συνέδριο τοῦ 1868 στὴν Βέρνη. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Μπακοῦνιν ἱδρύσε τὴν Διεθνῆ Σοσιαλδημοκρατικὴ Συμμαχία. Οἱ ἀμφιβολίες δὲ ὡς πρὸς τὴν διατήρησή της ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔνταξή του στὴν Διεθνῆ (κεντρικὸς τομέας Γενεύης, Ἰούλιος 1868) καὶ ἡ δυνητικὴ διασπαστικὴ τῆς λογικῆ ἦταν ἡ βασικὴ μομφὴ τῶν μαρξιστῶν πρὸς τὸν Μπακοῦνιν γιὰ τὴν διαγραφή του ἀπὸ τὴν Διεθνῆ στὸ συνέδριο τῆς Χάγης (2^η-7^η Σεπτεμβρίου τοῦ 1872)].

²⁸. Ἐπιστολὴ τοῦ Μάρξ πρὸς τὸν Βίλχελμ Μπράκ, [Wilhelm Bracke, 1842-1880, Γερμανὸς σοσιαλδημοκράτης], τῆς 20^{ης} Νοεμβρίου τοῦ 1876, στὸ *Sothcinenia* (ρωσικὴ ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς), τόμος 34^{ος}, σ. 174.

²⁹. Ἐπιστολὴ τοῦ Ἐνγκελς πρὸς τὸν Βίλχελμ Λίμπκνεχτ, [Wilhelm Liebknecht, 1826-1900, Γερμανὸς σοσιαλδημοκράτης], τῆς 31^{ης} Ἰουλίου τοῦ 1877, ἐνθα ἀνωτέρω, σσ. 220-221.

Παρά την περιφρόνηση του Μάρξ και του Ένγκελς, η σύγχρονη σοβιετική επιστήμη αναγνωρίζει στον Ρεκλύ ώριμες αρετές, όπως φανερώνουν οι διάφορες εκδόσεις της «*Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopedia*».³⁰ Η πιο ολοκληρωμένη παρουσίασή του γίνεται από την *Φιλοσοφική έγκυκλοπαίδεια*,³¹ και την παραθέτουμε έξ ολοκλήρου:

«Ζάν Ζάκ Έλιζε Ρεκλύ — 15^ο Μαρτίου 1830-4^ο Ιουλίου 1905. Γάλλος γεωγράφος και θεωρητικός του αναρχισμού. Τό 1865 προσεχώρησε στην Πρώτη Διεθνή και υπεστήριξε τον Μπακοϋνιν. Τό 1871 πολέμησε στις τάξεις των υπερασπιστών της Κομμούνας των Παρισίων. Ύστερα από την άνατροπή της εξορίσθηκε από την Γαλλία. Από τό 1892 έως τό 1905 δίδαξε γεωγραφία στο Νέο Πανεπιστήμιο των Βρυξελλών, τό όποίο ιδρύθηκε με δική του πρωτοβουλία. Ό Ρεκλύ έγινε γνωστός παγκοσμίως έξ ατίας των γεωγραφικών του έργων, στα όποια τό άπαστράπτον λαοπρόβλητο και λογοτεχνικό του ταλέντο συνδυάζεται με τις τεράστιες

³⁰. Έκδοση του 1941: «Θεωρούμε τόν Ρεκλύ ως τόν ιδρυτή της σύγχρονης γαλλικής γεωγραφίας». Έκδοση του 1955: (σε σχέση με την *Νέα παγκόσμια γεωγραφία [Nouvelle géographie universelle]*, δεκαεπενιάτομο έργο τό όποίο εξέδωσε ό Ρεκλύ μεταξύ 1876-1894) «τό πρώτο μεταξύ των έργων της Ιστορίας της γεωγραφίας τό όποίο περιγράφει όλα τά κράτη του κόσμου με βάση έγκυρα επιστημονικά δεδομένα». Έκδοση του 1975: «Ό Ρεκλύ έχει δεχθί την επίδραση των γεωγράφων της σχολής της κοινωνικής εξέλιξης, δέν υπήρξε όμως όπαδός του γεωγραφικού ντετερμινισμού».

³¹. Άρθρο του Γ. Βαλεντίνοβιτς, στην *Filosofskaya Entsiklopedia*, Μόσχα 1967.

γνώσεις του. Τὰ ἔργα τοῦ Ρεκλύ εἶναι διαποτισμένα ἀπὸ ἰδέες σχετικὰ μὲ τὸν οὐμανισμό καὶ τὴν ἀλληλεγγύη μεταξὺ τῶν λαῶν.

Στὸ ἔργο του *Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ γῆ* (μεταφρασμένο στὰ ρωσικά, 6 τόμοι, 1906-1909),³² ὁ Ρεκλύ ἀποπειρᾶται νὰ δώσει μία σφαιρική εἰκόνα τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρωπότητας. Ἄν καὶ ὁ Ρεκλύ ἐξεθείασε τὴν ἐπίδραση τοῦ περιβάλλοντος στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, δὲν ὑπῆρξε ντετερμινιστὴς γεωγράφος. Ὁ Ρεκλύ ἀνέδειξε τὴν διαφορὰ μεταξὺ τοῦ στατικού περιβάλλοντος (φυσικὲς συνθῆκες) καὶ τοῦ δυναμικοῦ (κοινωνικὲς συνθῆκες), τονίζοντας πῶς τὸ δυναμικὸ περιβάλλον μεταβάλλει τὴν ἐπίδραση τοῦ στατικού. Ὁ Ρεκλύ ἐπέμεινε σὲ τρία “κοινωνικὰ συμβάντα” ἢ “θεμελιακοὺς νόμους” τῆς ἱστορίας: τὴν διαίρεση τῆς κοινωνίας σὲ τάξεις καὶ τὴν μεταξὺ τους πάλιν τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση, ἐκλαμβανομένη ὡς “ἀναζήτηση ἰσορροπίας” μεταξὺ τῶν τάξεων· καὶ τὸν κυρίαρχο ρόλο τοῦ ἀτόμου. Ὁ Ρεκλύ ἀκολούθησε τὴν ἀτομικὴ θεωρία τοῦ ἥρωα καὶ τοῦ ἡρωισμοῦ στὴν ἱστορία. Ἡ ἐμφάνιση ἰδιοφυϊῶν καὶ ἡ ἀποτελεσματικώτερη χρῆση τῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων τῶν ἰδιοφυϊῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν κοινωνία ἀποτελεῖ κριτήριον προόδου. Τὴν διαφορὰ μεταξὺ ἐξέλιξης καὶ ἐπανάστασης ὁ Ρεκλύ τὴν ἐπικαλεῖται σὲ πολλὰ σημεία. Βάσει τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Πλεχάνωφ, λόγῳ τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτήρα τοῦ στοχασμοῦ του, ὁ Ρεκλύ θυμίζει ἔντονα τοὺς ἐγκυκλοπαιδιστὰς τοῦ 18^{ου} αἰῶνος.

³². [*L'Homme et la terre*, ἐξάτομο ἔργο τὸ ὁποῖο ἐξεδόθη ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ρεκλύ (1905-1908)].

Παρεμβαίνοντας ως αναρχικός θεωρητικός, ο Ρεκλύ προσέθεσε στην αναρχική έρμηνεία την ανθρωπιστική ρήση του Ραμπελαί «Κάνε ό,τι θέλεις» και έπεσε σε άλλυτες αντίφάσεις, άποπειρώμενος μέσω μιās αναρχικής προσέγγισης νά επιλύση τó ζήτημα τής ελευθερίας του άτόμου και τής υπεράσπισης του αναρχισμού». ³³

Ό μαρξιστής ó όποιος έχει μελετήσει περισσότερο από όποιον-δήποτε άλλον τόν Ρεκλύ είναι ó Γκέοργκι Πλεχάνωφ, ³⁴ στό άρθρο τó όποίο συνέγραψε στά ρωσικά με τίτλο «Ε. Ρεκλύ, θεωρητικός του άναρχισμού». ³⁵

Ό Πλεχάνωφ προέβη στην διαπίστωση πώς τó 1906 τó σύγγραμμα *Έξέλιξη, επανάσταση και αναρχικό ιδανικό* (τό όποίο κυκλοφόρησε άρχικά τó 1897) ³⁶ είχε ήδη πραγματοποιήση έξι εκδόσεις, και δήλωνε έπ' αύτου χαρακτηριστικά: «Η έπιτυχία αύτη δέν μās προκαλεϊ πλέον καμμία εκπληξη όφείλεται στην φήμη και τó λογοτεχνικό ταλέντο του Ρεκλύ. Χρειάζεται όμως νά αναλύσουμε τά αδύνατα σημεία του βιβλίου, τά όποια είναι έξ άλλου και τά αντίστοιχα του αναρχοκομμουνισμού». ³⁷

³³. Αυτόλεξι: «Bezgosudarstvennost», μη κράτος.

³⁴. [Georgi Plekhanov, 1856-1918. Ρώσος επαναστάτης και θεωρητικός του μαρξισμού, όπαδός των μενσεβίκων].

³⁵. G. Plekhanov, «Έ. Reclus kak teoretik anarkhizma», στό *Sovremennaya Jizn*, 9/10(1906). Περιλαμβάνεται στόν 16° τόμο τών *Άπάντων* στά ρώσικα, σσ. 151-181.

³⁶. [Έ. Reclus, *L'Évolution, la révolution et l'idéal anarchique*, Stock, Παρίσι 1897].

³⁷. G. Plekhanov, «Έ. Reclus kak teoretik anarkhizma», ένθα άνωτέρω.

Ἡ κριτικὴ τοῦ Πλεχάνωφ ἀπευθύνεται ἀρχικῶς στὸν ὀρισμὸ τὸν ὁποῖον δίδει ὁ Ρεκλύ ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη καὶ τὴν ἐπανάσταση. Ὁ Πλεχάνωφ τὸν ἀπορρίπτει, ἐπιμένοντας περαιτέρω στὴν ἀντίληψη τοῦ Ρεκλύ καθὼς ἐπικαλεῖται τὸν Λιναῖο,³⁸ ὁ ὁποῖος ὑπεστήριζε πῶς ἡ φύση δὲν κάνει ἄλλατα. Τοῦναντίον, [γιὰ τὸν Πλεχάνωφ], βάσει τοῦ Χέγκελ «ἡ φύση κάνει ἄλλατα».

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Πλεχάνωφ ἀσκεῖ κριτικὴ στὴν θεώρηση τοῦ Ρεκλύ ἀναφορικὰ μὲ τὸν ρόλο τοῦ ἥρωα. Ὁ Ρεκλύ ἀναφέρει σχετικὰ:

«Ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς μὲν βλέπουμε τὸν ἄνθρωπο ἀπομονωμένο, νὰ ὑποβάλλεται στὴν ἐπίδραση τῆς κοινωνίας ὀλόκληρης μὲ τὴν παραδοσιακὴ τῆς ἠθικῆ, τὴν θρησκεία καὶ τὴν πολιτικὴ τῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀντικρίζουμε τὸ θέαμα τοῦ ἐλευθέρου ἀτόμου τὸ ὁποῖο, ἂν καὶ τόσο περιωρισμένο ἐντὸς τοῦ εἴδους καὶ τῆς διαρκείας τῶν ἐποχῶν, καταφέρνει ἐν τούτοις νὰ ἀφήσῃ τὸ προσωπικὸ του δάνειο στὸν κόσμο ὁ ὁποῖος τὸ περιβάλλει... Ἐἶναι εὐκόλο νὰ ἐντοπίσουμε εὐδιάκριτα στὴν ἱστορία τὸ ἴχνος χιλιάδων ἡρώων γιὰ τοὺς ὁποίους γνωρίζουμε πῶς ἔχουν συμπράξῃ προσωπικά, κατὰ ἕνα ἀποτελεσματικὸ τρόπο, στὸ συλλογικὸ ἔργο τοῦ πολιτισμοῦ... Χωρὶς νὰ θέλουμε ἐν προκειμένῳ νὰ μεγεθύνουμε τὴν ἀτομικὴ ἀξία τοῦ ἀτόμου τὸ ὁποῖο ἔχει ἀποκτήσῃ συνειδητοῦ τῶν πράξεών του καὶ ἔχει καταφέρει νὰ χρησιμοποιοῦ τὴν δύναμή του σύμφωνα μὲ τὸ ἰδανικὸ του,

³⁸. [Carl Linnaeus, 1707-1778, Σουηδὸς γιατρός, βοτανολόγος καὶ ζωολόγος, ὁ ὁποῖος κατασκεύασε ἕνα ἐκτεταμένο σύστημα ταξινομήσεως γιὰ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα].

είναι βέβαιο πώς τὸ ἄτομο αὐτὸ ἀντιπροσωπεύει ἕναν ὀλόκληρο κόσμο σὲ σύγκριση μὲ χιλιάδες ἄλλους οἱ ὅποιοι ζοῦν στὸν λήθαργο μιᾶς ἡμι-μέθης ἢ στὸν ἀπόλυτο ὕπνο τῆς σκέψης καὶ βαδίζουν χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἐσωτερικὴ ἐξέγερση, στὶς τάξεις ἐνὸς στρατοῦ ἢ ἐντὸς μιᾶς πομπῆς προσκυνητῶν. Σὲ μία δεδομένη στιγμή, ἡ θέληση ἐνὸς ἀτόμου δύναται νὰ ἀναχαιτίσει τὴν κίνηση πανικοῦ ἐνὸς ὀλόκληρου λαοῦ».³⁹

Ἄναγνωρίζοντας πὼς ὁ Ρεκλύ ἀπορρίπτει ὅποια σύγχυση τοῦ ἥρωα αὐτοῦ μὲ κάποια ἱεραρχία, μὲ κάποια ἀριστοκρατία, καὶ πὼς ἀντιτίθεται στὶς «ἐλίτ» τῆς ἐξουσίας, ὁ Πλεχάνωφ ἀναρωτιέται: «Πῶς ὅμως οἱ ἰδεολόγοι συλλαμβάνουν τὶς ἰδέες; Εἶναι ἀδύνατο νὰ πᾶνε πρὸ μακριὰ στὸν ἰδεαλισμὸ».⁴⁰

Πράγματι, ὁ Πλεχάνωφ δὲν ἤθελε νὰ συνειδητοποιήσῃ πὼς ὁ Ρεκλύ ἀρνεῖται τὸν ντετερμινισμό καὶ δεκνύει [ὁ Ρεκλύ] πὼς ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ θρησκευτικὴ γοητεία εἶναι πάντοτε παροῦσα, παρὰ τὴν ἀναγγελία ἐξαφάνισής της ἀπὸ τοὺς ἐγκυκλοπαιδιστὰς τοῦ 18^{ου} αἰῶνος: «Ἱστορικά, ὁ φόβος τοῦ ἀγνώστου, ἀπαρχὴ τῆς θρησκείας, μοῦ φαίνεται νὰ προηγῆται τοῦ καθεστῶτος τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ὁ ἄνθρωπος δυσκολεύθηκε τόσο πολὺ νὰ ἐξεγερθῆ ἑναντίον τῆς ἀδικίας διότι αἰσθάνεται πάντοτε νὰ κυριαρχῆται ἀπὸ τὸ μυστήριο».⁴¹

³⁹. [É. Reclus, *L'Évolution, la révolution et l'idéal anarchique*, ἔνθα ἀνωτέρω].

⁴⁰. G. Plekhanov, «É. Reclus kak teoretik anarkhizma», ἔνθα ἀνωτέρω.

⁴¹. Ἐπιστολὴ [τοῦ Ρεκλύ] τῆς 25^{ης} Δεκεμβρίου τοῦ 1899 πρὸς τὸν Ζὰν Γκράβ, ἐκδότῃ τῆς ἐφημερίδας *Temps nouveaux*, στὸ É. Reclus, *Correspondance. III*, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 215. [Jean

Ὁ Πλεχάνωφ μοιάζει νὰ διαβάξῃ τὸν Ρεκλὺ ἀπὸ τὴν ἀνάποδῃ. Ἐκεῖ ὅπου ὁ Ρεκλὺ τονίζει τὴν δύναμη τῆς ἀντίδρασης, τὸ εὐθραυστο τῶν ψευδαισθήσεων, ὁ Πλεχάνωφ συμπεραίνει: «Τὸ θεμέλιο ὅλης αὐτῆς τῆς ἐπιχειρηματολογίας ἐξυπηρετεῖ μίαν ἰδέα, ἥτοι πῶς σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἡ διάνοια πάντοτε θὰ θριαμβεύῃ».⁴² Ὁ Πλεχάνωφ ἐξομοιώνει τὸν Ρεκλὺ μὲ ἐγκυκλοπαιδιστὴ τοῦ 18^{ου} αἰῶνος (χωρὶς νὰ θέλῃ νὰ δῇ πῶς ὁ Ρεκλὺ τοὺς ἀσκεῖ κριτικὴ καὶ διαφοροποιεῖται ἰδιαίτερα ἀπὸ ἐκείνους) καὶ θεωρεῖ πῶς ἔγραψε στὴν κοινωνιολογία «ἀνίσχυρα παιδιαρίσματα», ἀναπαράγοντας τὸ «μέγα σφάλμα» τοῦ ἀναρχισμοῦ.

Ὁ Πλεχάνωφ φαίνεται νὰ ἐκλαμβάνῃ σὲ τελικὴ ἀνάλυση τὸν Ρεκλὺ ὡς ἀντιμαρξιστὴ καὶ παραθέτει τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα:

«Ἀντιλαμβάνεστε συνεπῶς τὴν μεταχείριση ἡ ὁποία ἐπεφυλάχθη σὲ αὐτὴν τὴν ἰσχυρὴ προσωπικότητα, τὸν Μάρξ, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου οἱ φανατικοί, κατὰ ἑκατοντάδες χιλιάδες, ὑψώνουν τὰ χέρια στὸν οὐρανό, ὑποσχόμενοι νὰ τηρήσουν μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια τὸ δόγμα του! Καὶ ἄραγε ἓνα ὀλόκληρο κόμμα, μία ὀλόκληρη στρατιά, μὲ πολλὰ δεκάδες βουλευτὲς στὸ γερμανικὸ Κοινοβούλιο, δὲν ἐρμηνεύουν τώρα τὸ ἴδιο ἀκριβῶς μαρξιστικὸ δόγμα κατὰ τρόπο ἀντίθετο πρὸς τὴν σκέψη τοῦ δασκάλου; Ἔχει διακηρύξῃ πῶς ἡ οἰκονομικὴ ἐξουσία ἐπικαθορίζει τὴν πολιτικὴ μορφή τῶν κοινωνιῶν, καὶ τώρα, τῇ ἐπικλήσει ἐκείνου, δι-

Grave, 1854-1939. Συνεργάτης τοῦ Κροπότκιν καὶ τοῦ Ρεκλύ].

⁴² G. Plekhanov, «É. Reclus kak teoretik anarkhizma», ἔνθα ἀνωτέρω.

ατυπώνεται ὁ ἰσχυρισμὸς πὼς ἡ οἰκονομικὴ ἐξουσία ἐξαρτᾶται ἀπὸ μίᾳ κομματικῇ πλειοψηφίᾳ στὶς πολιτικὲς συνελεύσεις». ⁴³

Ὁ Πλεχάνωφ ὥστόσο ἀκρωτηριάζει τὸ συγκεκριμένο κείμενο, τὸ ὁποῖο στὴν συνέχειά του ἐμπεριέχει τὶς ἀκόλουθες παραδοχές:

«Ἐχει διακηρύξη [ὁ Μάρξ] πὼς “τὸ Κράτος, προκειμένου νὰ καταργήσῃ τὴν ἐνδημικὴν πενίαν, πρέπει νὰ καταργηθῇ καὶ τὸ ἴδιο, διότι ἡ οὐσία τοῦ κακοῦ κεῖται στὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Κράτους”. Καὶ τοποθετεῖται κάποιος εὐλαβικὰ ὑπὸ τὴν σκιά του ὥστε νὰ κατακτήσῃ καὶ νὰ διευθύνῃ τὸ Κράτος! Ὡστόσο, γιὰ νὰ θριαμβεύσῃ ἡ πολιτικὴ τοῦ Μάρξ χρειάζεται, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὴν θρησκεία τοῦ Χριστοῦ, νὰ ἀποκηρυχθῇ ἐντὸς τῆς πρακτικῆς τῶν συμβάντων ὁ ἀφέντης, τὸ κατ’ ἐπίφασιν ἀντικείμενο λατρείας». ⁴⁴

Χρειάζεται νὰ εἶμαστε δύσπιστοι ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν ἤδη διαμορφωμένη ἐξουσία ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς ἐκείνην ἡ ὁποία εὐρίσκεται στὰ σπάργανα: «Οἱ ἐπαναστάσεις ἔχουν πάντοτε ἓνα διττὸ ἀποτέλεσμα: μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε πὼς

⁴³. [É. Reclus], *Πρόλογος* στὸ *Le Socialisme en danger*, τοῦ F. Domela Nieuwenhuis, 1^ο ἔκδ. 1897, σ. VIII. [Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 1846-1910. Ὁλλανδὸς θεολόγος καὶ ἱερέας, ὁ ὁποῖος ἐν συνεχείᾳ ἐξελέγη σοσιαλιστὴς βουλευτῆς, καὶ ἐν τέλει ἀσπάσθηκε τὴν ἀναρχικὴν ἰδεολογία].

⁴⁴. [É. Reclus], *Πρόλογος*, αὐτόθι.

ή Ιστορία προσφέρει σέ όλα τὰ πράγματα τήν καλή αλλά και τήν ανάποδη όψη της».⁴⁵

Πράγματι, οί ιδέες τοῦ Ρεκλύ δέν έχουν χάση καθόλου τήν επικαιρότητα και τήν όρθότητά τους.

⁴⁵. [É. Reclus, *L'Évolution, la révolution et l'idéal anarchique*, ένθα άνωτέρω].

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Publications des « TEMPS NOUVEAUX » — N° 2

Elisée RECLUS

L'ANARCHIE

PRIX : 10 CENTIMES

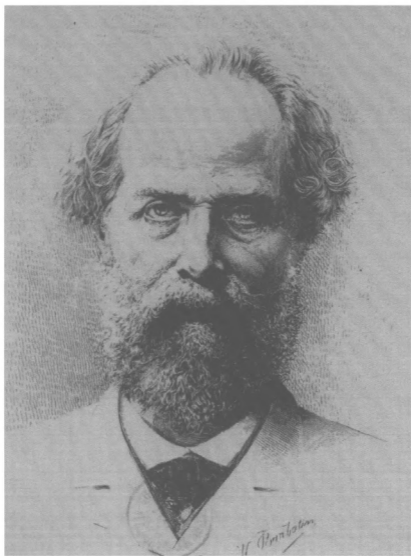
PARIS

Au Bureau des « TEMPS NOUVEAUX »

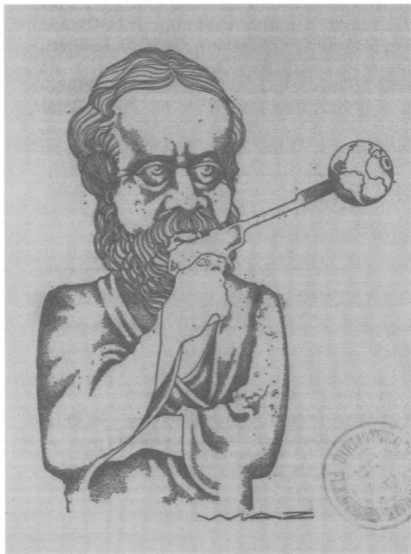
140, RUE MOUFFETARD, 140

1896

I: Η ΜΠΡΟΣΟΥΡΑ

**V: ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ *ΗΕΡΟΔΟΤΕ*, 22(1981)
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΡΕΚΛΥ**

VI: ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ *HÉRODOTE*, 22(1981),
ΣΚΙΤΣΟ ΤΟΥ ΠΕΚΑΥ

Οί άναρχικοί... διακηρύττουν πώς τὸ Κράτος καὶ ὅλα ὅσα συνδέονται μὲ αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ ἀμιγῆ ὄντοτητα ἢ ἔστω μία φιλοσοφικὴ ἔκφανση ἀλλὰ ἓνα σύνολο ἀτόμων τὰ ὅποια ἔχουν τοποθετηθῆ σὲ ἓνα εἰδικὸ περιβάλλον καὶ ὑφίστανται τὴν ἐπίδρασή του. Τὰ ἄτομα αὐτά, καθὼς ἀπολαμβάνουν μεγαλύτερη ἀξιοσύνη καὶ ἐξουσία, εὐνοϊκότερη μεταχείριση σὲ σχέση μὲ τοὺς συμπολίτες τους, ἀναγκάζονται... νὰ θεωρήσουν ἑαυτοὺς ἀνωτέρους ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους τῆς κοινότητας, παρόλο πὺ οἱ κάθε εἶδους πειρασμοὶ οἱ ὅποιοι τοὺς πολιορκοῦν τοὺς ὑποβιβάζουν σχεδὸν μοιραῖα κάτω ἀπὸ τὸ γενικὸ ἐπίπεδο.

Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς ἐπαναλαμβάνουμε ἀδιάκοπα στὰ ἀδελφια μας -ἐνίοτε καὶ στοὺς ἀδελφούς ἐχθρούς μας- τοὺς σοσιαλιστὲς τοῦ Κράτους: «Φυλάχθητε ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς καὶ τοὺς ἐκπροσώπους σας!...».

ISBN: 978-960-553-017-4

OPPORTUNIA